

“וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

דנה פוגץ', נעמי כץ, דנה לבוק-גל ונעמה כץ*

מאמר זה מציג פרויקט סיוע משולב לנפגעי עברות, משפטי ותפקודי. הפרויקט מבוסס על מודל חדשני לשיפור תפקוד נפגעי עברה בסמוך לפגיעה, תוך ליווי של מרפאה בעיסוק בד בבד עם הענקת סיוע משפטי. סיוע זה מכוון לשיפור רווחתם האישית של הנפגעים בתוך התנהלות ההליך המשפטי בעניינם, כמו גם להפחתת הקרבנות המשנית. עוד מכוון הפרויקט לאפשר לנפגע לבטא את בחירותיו האוטנטיות בהליכים. המאמר מוסיף לשני תחומי ידע מתפתחים, ייצוגם המשפטי של נפגעי עברות והטיפול הייעודי בעניינם. ייחודו של הפרויקט בשלושה: ראשית, בבסיס התאורטי המשותף שהוא מזהה, בתאוריה הקוראת לדרכים שבהן ההליך המשפטי יתרום לרווחתו של נפגע העברה ואף להחלמתו ולשגשוגו; שנית, בקישור בין הסיוע המשפטי לבין התהליך הטיפולי, כך שהאחד משרת את האחר; שלישית, הפרויקט חלוצי בעשותו שימוש בעקרונות מתוך מקצוע הריפוי בעיסוק לסיוע לנפגעי עברה ובהציגו מודל ותהליך התערבות אשר פותחו לצורך זה. המאמר עומד על ערכם של הסיוע המשפטי והסיוע התפקודי, מציג את המודל, מתאר את יישומו על מקרה אחד של סיוע משפטי וטיפולי מוצלח (Longitudinal case study) ופותח פתח לאפשרות סיוע לנפגעים הנוספת על הקיים בתחום ושונה ממנו, כמו גם למחקר בתחום

א. מבוא. ב. רקע משפטי וויקטימולוגי לפרויקט. ג. רקע תאורטי: ממניעת “קרבנות משנית” ל”החלמה”. ד. רקע תאורטי: נפגעי עברה – מרכיבים

* ד”ר דנה פוגץ’ היא מרצה בכירה, הפקולטה למשפטים, הקריה האקדמית אונו. פרופ’ נעמי כץ היא ראש מכון מחקר למקצועות הבריאות והרפואה, הקריה האקדמית אונו. דנה לבוק-גל היא מרצה בחוג לריפוי בעיסוק, הפקולטה למקצועות הבריאות, הקריה האקדמית אונו. ד”ר נעמה כץ היא ראש תחום בריאות הנפש בחוג לריפוי בעיסוק, הפקולטה למקצועות הבריאות, הקריה האקדמית אונו. הכותבות מבקשות להודות לצוות מרכז נגה, הקריה האקדמית אונו, ובמיוחד לעו”ד ליאור שני על ההתגייסות והמחויבות. תודה לאנשי הקריה האקדמית אונו אשר אפשרו את צאת הפרויקט המתואר לדרך. תודה לחברי מערכת המשפט, בראשם ד”ר לימור זר-גוטמן וענבר כהן, שסייעו לנו במלאכת קירוב עולמות. תודה אחרונה ומיוחדת ל”ניר”, נפגע העברה שמקרהו מתואר כאן, ולמשפחתו, אשר הצליחו להפיק טוב מרע ואף מבקשים לעשות שימוש בניסיונם האישי על מנת לשפר מצבם של נפגעים במצבים דומים. הציטוט בכותרת לקוח מתוך מכתב תודה של ניר, לאחר תום ההליך המשפטי.

טיפוליים. ה. הפרויקט – תיאורו וביסוסו התאורטי: מודל רווחה אישית
עיסוקית Occupational Well-Being Model; 1. ליווי ממוקד בתפקוד;
2. קידום החלמה ורווחה אישית. ו. המודל החדש – מודל רווחה אישית
תפקודית-יישומית – Occupational Well-Being Model; 1. הנחות היסוד
של המודל; 2. תרשים 1: מודל רווחה אישית עיסוקית Well-Being Model
Functional; 3. שלבי הליווי התפקודי; 4. תיאור תהליך כללי צפוי בקבלת
פונה לשירות; 5. הסיוע המשולב – הכשרת עורכי הדין. ז. הצגת מקרה;
1. רקע אישי – תיאור; 2. שלב הערכה; 3. הצבת מטרות; 4. בניית תכנית
פעולה; 5. הקשר בין המישור המשפטי לטיפולי-תפקודי – יישום התכנית;
6. בקרה; 7. סיכום המקרה המתואר. ח. מסקנות. ט. סיכום.

א. מברא

עם התפתחות תחום הוויקטימולוגיה,¹ גברה ההכרה בצורכיהם הייחודיים של נפגעי עברות,
מעשיים ורגשיים כאחד.² בד בבד, נחשף כי נפגעי עברה, בעיקר נפגעי עברות חמורות, עלולים
לפתח "קרבנות משנית". הקרבנות המשנית היא תגובה לחוויות שליליות שחווה הנפגע
בעקבות הפגיעה הפלילית עקב גישתם והתנהגותם של אנשי מערכות חברתיות שונות, לרבות
מערכת אכיפת החוק.³ בספרות הוכרו ביטויים רבים לקרבנות משנית, ונציין כאן את מאמרו
המשפיע של כריסטי, אשר זיהה את הפגיעה הנגרמת מאי-שיתוף הנפגע בהליך הפלילי בצורה
מכבדת.⁴ מחקרים נוספים איששו את חומרתה של הפגיעה בידי מערכת המשפט עקב
התנהלותה מול הנפגע.⁵ תובנה זו הובילה לחיפוש פתרונות אשר ימזערו את חוויית הפגיעה

- 1 לימוד הקרבנות. לתמצית ההיסטוריה ראו Sarah Ben-David, *Needed: Victims' Victimology*, in VICTIMOLOGY AT THE TRANSITION FROM 20TH TO THE 21TH CENTURY 55 (P.C. Friday & G.F. Kirchhoff eds., 2000).
- 2 SANDRA WALKLATE, UNDERSTANDING CRIMINOLOGY: CURRENT THEORETICAL DEBATES, (3rd ed. 2003); LESLIE SEBBA, THIRD PARTIES: VICTIMS AND THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM (1996) Ben-David; לעיל ה"ש 1. ראו גם לדוגמה את ספרו המשפיע של Rock בנושא משפחות נפגעי עברות המתה: PAUL ROCK, AFTER HOMICIDE: PRACTICAL AND POLITICAL RESPONSES TO BEREAVEMENT (1998).
- 3 Martin Symonds, *Victims of Violence: Psychological Effects and Aftereffects*, 35 AM. J. PSYCHOANAL 19 (1975); J.E. Williams, *Secondary Victimization: Confronting Public Attitudes about Rape*, 9 VICTIMOLOGY 66 (1984); Pamela Tontodonato & Edna Erez, *Crime, Punishment and Victim Distress*, 3 INTERNATIONAL REVIEW OF VICTIMOLOGY 33, 34 (1994).
- 4 Nils Christie, *Conflicts as Property*, 17 BRITISH J. CRIM. 1 (1977); Kerstin Svensson, *Victim Support in a Changing Welfare State*, 5 SOCIAL WORK AND SOCIETY 123 (2007).
- 5 Judith Lewis Herman, *The Mental Health of Crime Victims: Impact of Legal Intervention*, 16 J. TRAUMA STRESS 159, 159–166 (2003); Jim Parsons & Tiffany Bergin, *The Impact of Criminal Justice Involvement on Victims' Mental Health*, 23 J. TRAUMA STRESS 8 (2010); Jo-Anne Wemmers, *Victims' Experiences in the Criminal Justice System and Their Recovery from Crime*, 19 INT'L REV. VICTIMOLOGY 221 (2013).

”וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם“ – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

המשנית. יתר על כן, עם התפתחות ”תפיסות חיוביות“, לרבות בתחום הוויקטימולוגיה, כפי שנפרט בהמשך, עלה הרצון להפוך את מערכת המשפט מגורם שלילי פוטנציאלי לגורם אשר יסייע בהחלמתם של נפגעי העברות. התוצאה היא כי בעשור האחרון מתפתח המחקר המזהה את צורכיהם של נפגעי עברות במישורים שונים, והבוחן דרכים להטבת מצבם, לרבות במגעם עם מערכת המשפט. מאמר זה הוא נדבך נוסף למחקרים אלה.⁶ בספרות הקיימת אף נעשה שימוש רחב במונח המתאר את שיפור התמודדותם של הנפגעים כמעבר מ”נפגע” ל”משגשג” (“thriver”) ושמקורו בכתיבה פמיניסטית.⁷ יש הטוענים כי המונח ”נפגע” טומן בחובו הקשרים שליליים ומחזק את הזהות הקרבנית, ואילו המונח ’משגשג’ מצביע על הפוטנציאל החיובי הגלום באדם.⁸ מכל מקום, השימוש בטרמינולוגיה במאמרנו אינו ערכי, כי אם מבטא את מהותו של הפרויקט כמציע לנפגעים המעוניינים בכך דרך נוספת לשיפור יכולת ההתמודדות עם השלכות הפגיעה לעניין מערכת המשפט ושיפור רווחתם האישית אגב כך.⁹ פיתוחן של זכויות נפגעי עברות נראה כאמצעי להפחתת הקרבנות המשנית. כיוון שכך, ייצוג משפטי עצמאי לנפגעים הוא דרך מוכרת אחת להבטחת מיצוי זכויותיהם של נפגעים

- 6 בישראל, ראוי לציון דו"ח הוועדה הבין-משרדית ובין-ארגונית, לגיבוש תכנית כוללת בנושא זכויות נפגעי עברה. הדו"ח לא פורסם. ראו התייחסות באתר משרד המשפטים, סיוע לנפגעי עברות המתה במסגרת תכנית סנ"ה, להלן ה"ש" 27 (index.justice.gov.il/Units/SiuaMishpaty/) ו-27 (subjects1/NosimBetipulenu/Pages/VictimsOfCrimesDead.aspx). ראו גם לדוגמה, דו"ח המחקר הבריטי המקיף בנושא סיוע למשפחות נרצחים: Victim Support Research and Development Department, *IN THE AFTERMATH: THE SUPPORT NEEDS OF PEOPLE BEREAVED BY HOMICIDE: A RESEARCH REPORT* (2006), available at www.victimsupport.org.uk/sites/default/files/In%20the%20aftermath.pdf (להלן: *Victim Support*).
- 7 המעבר מ”נפגע” ל”שורד” ומשם ל”משגשג” מוכר מאוד בספרות ובפרקטיקה בארצות-הברית ומקורו בתאוריה פמיניסטית. ראו LIZ KELLY, *SURVIVING SEXUAL VIOLENCE (FEMINIST PERSPECTIVES)* (1988). להשוואה בין שלושת המושגים ראו דוגמה באתר סיוע למבוגרים שהיו ילדים נפגעי התעללות: HAVOCA, *From Victim to Survivor to Thriver*, Barbara Whitfield, www.havoca.org/survivors/ (2003).
- 8 עם הפצת המושג נמתחה ביקורת על הלחץ המופעל על נפגעים ”לעבור הלאה“, ”כפייה להישרדות“. הממד השלילי בביטוי ”נפגע” מודגש עדיין בשיח הפמיניסטי. ראו ביקורתה של Mohanty על הכינוי ”נפגעות” לנשים במדינות שאינן מערביות כמעיד על התייחסות פמיניסטיות מערביות אליהן כאל ”אובייקטים“: Chandra Talpade Mohanty, *Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses*, 30 *FEMINIST REVIEW* 61, 66 (1988), available at blog.lib.umn.edu/raim0007/RaeSpot/under%20wstrn%20eyes.pdf; Rahila Gupta, *“Victim” vs “Survivor”: Feminism and Language*, *OPENDEMOCRACY* (16.6.2014) www.opendemocracy.net/5050/rahila-gupta/victim-vs-survivor-feminism-and-language כאמור, אין ויכוח אם זה רלוונטי למאמר הנוכחי ונאזכרו רק על מנת לתרום לקורא. ראו Dana Bolger, *“Hurry Up and Heal”: Pain, Productivity, and the Inadequacy of ‘Victim vs. Survivor’*, *FEMINISTING* feministing.com/2014/12/10/hurry-up-and-heal-pain-productivity-and-the-inadequacy-of-victim-vs-survivor.
- 9 נציין כי השימוש במילה ”נפגע” לאורך כל המאמר נבחר כניטרלי למגדר.

ובכך למזעור הקרבנות המשנית, תוך מתן כוח לנפגע.¹⁰ בהתאם, רכיב ראשון בפרויקט המתואר כאן הוא סיוע משפטי המוענק לנפגעי עברה.¹¹ ההכרה בנפגעים כאוכלוסייה ייחודית מובילה גם להכרה בצורכיהם הרגשיים והתפקודיים. החוויה הטראומטית כפי שנסקרה בספרות רחבה, מוכרת ככזו העלולה לשנות את חייו של הנפגע באופן מהותי ולמנוע ממנו חיבור למעגל החיים, כמו גם השתתפות מלאה בחייו הוא. ההשלכות הפוסט-טראומטיות של אירוע פלילי נתמכות במחקר רב.¹² על קשייו של הנפגע מוסיפה העובדה כי דווקא בתקופה הקשה שלאחר הפגיעה נדרשים ממנו שימוש במיומנויות ובתפקודים מורכבים.¹³ הנפגע צריך להתמודד, לעתים קרובות בור-זמנית, עם השלכות העברה על חייו ועם ההליכים המשפטיים, לרבות עם הפגיעה המשנית הנזכרת. לעתים מתווספות לכך התמודדויות עם גורמי לחץ נוספים שלהם פוטנציאל לפגיעה משנית נוספת, דוגמת התקשורת.¹⁴ גורמים אלה יוצרים פער קשה מנשוא בין המצב הרגשי-תפקודי שבו שרוי נפגע העברה לבין הדרישות והצפיות ממנו. אלו עלולים להקשות גם על הליווי המשפטי ואף להשפיע על ההליך המשפטי. כך, לעתים מובא חוסר יכולת ההתמודדות של נפגע העברה כסיבה להסדר טיעון, דבר העשוי להערים קושי נוסף על הנפגע. כיוון שכך, גם עורכי הדין המסייעים לנפגעים מרגישים בצורך בליווי איש מקצוע, שאתו יוכלו לשתף פעולה באשר להחלטות הנוגעות לתפקודו של הנפגע בהליך.

- Margaret Garvin & Douglas E. Beloof, *Crime Victim Agency: Independent Lawyers for* 10
Sexual Assault Victims, 13 OHIO STATE JOURNAL OF CRIMINAL LAW 67, ch. V (2015)
 ראו ויכוח הקיים באנגליה בנושא ייצוג עצמאי לנפגעים: Dame Helen Reeves & Peter Dunn, *The Status of Crime Victims and Witnesses in the Twenty First Century*, in HEARING THE
 VICTIM. ADVERSARIAL JUSTICE, CRIME VICTIMS AND THE STATE. 46, 60–62 (A. Bottoms &
 J.V. Roberts eds., 2012)
- למחקר תחשושיהם הסובייקטיביות של נפגעי עברות המתה בדבר חשיבות התיווך המקצועי בין 11
 נפגעי עברה לבין מערכת המשפט וסיוע במיצוי זכויותיהם ראו, למשל, *Victim Support*, לעיל
 ה"ש 6, בעמ' 39–40. איננו נכנסים כאן לתיאור ההבדל המשמעותי שבין "ליווי" לבין "ייצוג" או
 "סיוע" משפטי, שכן אינו נדרש לצורך המאמר. די לציין שייצוג מעניק לעורך הדין את הכוח
 לבצע כמעט כל פעולה משפטית בשם מרשו, ויכול לתרום רבות למיצוי זכויותיו המשפטיות. כמו
 כן הסטטוס מעניק לנפגע את הגנתו של חסיון עורך דין-לקוח.
- S.S. Rubin, *The Two-track Model of Bereavement: Overview, Retrospect, and Prospect*, 23 12
 DEATH STUDIES 681 (1999). ראו למשל מחקר ותיק אשר קישר בין מאפייני עברות ונפגעים לבין
 סיכון התפתחות PTSD: Dean G. Kilpatrick et al., *Victim and Crime Factors Associated with PTSD*, 20 BEHAVIOR
 THERAPY 199 (1989). לאנליזה לניתוח-על של מחקרי סיכון לפוסט-טראומה, הנוגע גם לאירוע
 עברה ראו Chris R. Brewin, Bernice Andrews & John D. Valentine, *Meta-Analysis of Risk Factors for Posttraumatic Stress Disorder in Trauma-Exposed Adults*, 68 JOURNAL OF
 CONSULTING AND CLINICAL PSYCHOLOGY 748 (2000).
- גם כאשר יהיה פער זמן בין הפגיעה לבין ההליך המשפטי, יעורר ההליך המשפטי את חוויות 13
 הפגיעה הפלילית, וגם אז יצטרך הנפגע להתמודד עם שני התחומים במקביל.
- D. Pugach, N. Ronel & A. Peleg, *Lingual Injury: Crime Victims Between the Criminal* 14
Justice System and the Media (to be published 2016).

“וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

מאמר זה יציג מענה יישומי רב-מערכתי לצמצום פער זה, ויתמקד בשני גורמי סיוע, משפטי ותפקודי, ובשעת התנהלות הליכים משפטיים. עניינו של המענה בשיתוף פעולה בין מרפאים בעיסוק המתמחים בזיהוי ושיפור מיומנויות המקדמות תפקוד ורווחה אישית, לבין עורכי דין המסייעים לנפגעי עברה בהליך המשפטי.

הנחת המוצא הנבחנת היא כי השילוב בין ליווי מקצועי משפטי לצד תפקודי יסייע לנפגעים בהתמודדות עם שלבים אקוטיים בהליך המשפטי, דהיינו, שלבים שהשלכתם משמעותית על ההליך ועל תוצאותיו ולכן גם על רווחת נפגעי העברה, ימזער את קרבנות המשנית ואף יתרום לרווחתם האישית ולהעצמתם. ההנחה היא כי ניתן לקדם בעזרת סיוע ממוקד זה את עקרונות התיאוריות החיוביות, אשר יוצגו בפרק ב', להפוך את חוויית ההליך המשפטי לפוגענית פחות ואף מצמיחה.¹⁵

על סמך הנחת מוצא זו, פותח מודל עבודה מובנה ומבוסס, תאורטי ומעשי, המאפשר ליווי משפטי ותפקודי לנפגע העברה. המודל נבנה תוך שיתוף פעולה בין מרכז נגה לבין החוג לריפוי בעיסוק בקריה האקדמית אונו.¹⁶ אותרו נפגעים העשויים להסתייע בכך. אלו לוו בזמנית על ידי עורך דין ועל ידי מרפאה בעיסוק, מומחית בתחום שיקום בריאות הנפש. המודל, תהליך העבודה המובנה ותוצריו יוצגו בהמשך המאמר.

ערכו של המאמר בהתוויית כיוונים חדשים לשילוב בין משפט לטיפול ממוקד-תפקוד באופן אשר יקדם את רווחתם האישית של נפגעי עברות ויתרום גם להליך המשפטי. תרומת המאמר כפולה, הן לפרקטיקת הסיוע לנפגעי עברה, הן לספרות הגדלה והולכת העוסקת בסיוע לנפגעים. ייחודו של הפרויקט בשניים: ראשית, בקישור בין הייעוץ והליווי המשפטי לבין התהליך הטיפולי, כך שהאחד משרת את משנהו, ושניהם נבנים על בסיס תאורטי דומה; שנית, בהבניית תהליך התערבות של ריפוי בעיסוק, העשוי לסייע באופן יישומי בשיפור תפקודי בסמוך לפגיעה. נדגיש כי אמנם קיימת ספרות מקצועית רבה העוסקת בטיפול נפשי לנפגעי עברה, אולם למרות חשיבותו העצומה של הנושא, מיעוטה עוסק בשיפור תפקודי לנפגעים בסמוך לפגיעה ובקשר בין גורמי סיוע שונים.

בחלק ב' למאמר יוצג הרקע המשפטי-ויקטימולוגי לפרויקט. זה יכלול גם קישור בין זכויות נפגעים לסיוע משפטי. פרק ג' ידון במעבר מתפיסה של מניעת קרבנות משנית לאידאל ההחלמה. בפרק ד' יובא הרקע התאורטי הכללי לצורכיהם הטיפוליים של נפגעי עברות. פרק ה' יסביר את הרקע התאורטי למודל החדש שפותח. פרק ו' יתאר את הפרויקט על שלביו השונים. בפרק ז' יובא תיאור מקרה שבו יומחש תהליך הליווי לאורך תקופה (Longitudinal Case Study). בסופו של המאמר יובאו המלצותינו בעקבות יישום המודל (פרק ח') וסיכום (פרק ט').

Natti Ronel, *How Can Criminology (and Victimology) Become Positive?*, in POSITIVE 15
CRIMINOLOGY 13 (N. Ronel & D. Segev eds., 2015).

ראו פירוט על פעולת מרכז נגה ומהותו בהמשך. 16

ב. רקע משפטי וויקטימולוגי לפרויקט

עם התפתחות תחום הוויקטימולוגיה, גברה ההכרה בצורכיהם הייחודיים של נפגעי עברות, מעשיים ורגשיים כאחד.¹⁷ הכרה זו באה לידי ביטוי באחד השינויים הגדולים ביותר העוברים בשלושים השנה האחרונות על מערכת המשפט הפלילי במדינות רבות שבהן נהוגה השיטה האדוורסרית, ההכרה בזכויות ובאינטרסים פרטיים של נפגעי עברה כרלוונטיים למערכת המשפט. בין הנימוקים אשר הובאו בספרות לשינוי זה נמצאת גם חובת המדינה למזער את הקרבנות המשנית.¹⁸ רק לאחרונה כתב השופט רובינשטיין:

“על בית המשפט להשית לנגד עיניו במקרים כאלה את הן זכויותיה של המתלוננת עצמה והקושי המובנה שיש בעצם הגשת התלונה והעדות בבית המשפט, והן את האינטרס הציבורי בעידוד נפגעות להתלונן, ולפעול במידת האפשר לצמצום ה'קרבנות המשנית' הנגרמת למתלוננת מעצם ההליכים.”¹⁹

ההכרה בזכויות נפגעי עברות בישראל עוגנה בחוק זכויות נפגעי עבירה, התשס"א–2001.²⁰ החוק נראה כמבטא מעבר מתפיסה הרואה את הנפגע רק כאובייקט הנזקק להגנה, לתפיסה הרואה בו גם כאינדיבידואל אוטונומי ובעל זכויות המוקנות לו ככזה.²¹ חוק זה מקנה לנפגעים זכויות פרוצדורליות למידע ולהשמעת קול בצמתים מרכזיים בהליך, אולם אינו מקנה להם שירותי שיקום וסיוע, אף ששירותי סעד וטיפול נפשי נכללו בהצעת החוק.²² הצעת החוק, אשר שיקפה את העובדה כי קואליציית ארגוני סיוע לנפגעים היא אשר פעלה לקידומו, כללה שלושה רכיבים: זכויות בהליך הפלילי, טיפול בנפגעי עברה וסעד כספי לנפגעים. עקב עלותם הנטענת של שני החלקים האחרונים, התקבל לבסוף בכנסת רק חלקו הראשון של החוק, המקנה זכויות הליכיות.²³ כל שנשאר משני פרקי הסיוע הוא הזכות לקבל

- 17 SEBBA, לעיל ה"ש 2; Ben-David, לעיל ה"ש 1, בעמ' 55–72. ראו גם בספרו המשפיע של Rock, לעיל ה"ש 2.
- 18 אורי ינאי "סיוע לקורבנות פשע אליים: סוגיות של מדיניות רווחה" חברה ורווחה יד 129 (1994); דר דניציג-רוזנברג ודנה פוגץ "הדרור הבא" של זכויות נפגעי עבירה: הזכות החוקתית להליך הוגן" עיוני משפט לו 3 549, 558–569 (2015). לדיון כללי בשינוי מעמד הנפגעים ראו דנה פוגץ "מהפכת הקורבנות – היום שאחרי: לקראת מודל המכיר בשיקולי ענישה פרטיים?" קריית המשפט – שנתון הקריה האקדמית ד 229 (2004).
- 19 בר"ש 1066/15 מדינת ישראל (נציבות שירות המדינה) נ' סירוטה, פס' יח לפסק דינו של השופט רובינשטיין (פורסם בנבו, 24.3.2015).
- 20 חוק זכויות נפגעי עבירה, התשס"א–2001, ס"ח 183.
- 21 לסלי סבה וטלי גל "זכויות נפגעי עבירה בישראל" ספר שמגר – מאמרים חלק ב 157 (2003).
- 22 לסקירת הליך החקיקה ראו Uri Yanay & Tali Gal, *Lobbying for Rights: Crime Victims in Israel*, in INTERNATIONAL HANDBOOK OF VICTIMOLOGY 373 (Shlomo Giora Shoham et al. eds., 2010). לביקורת על החוק, תוך השוואה למשפט בארצות הברית ראו Douglas E. Beloof & Dana Pugach, *Victims' Rights Need Remedy: Comparing Current Victims' Rights in Israel and America*, 8 INTERNATIONAL PERSPECTIVES IN VICTIMOLOGY (2014).
- 23 החוק עבר בכנסת ביום 6 במרץ 2001. הצעת החוק הממשלתית התבססה על הצעת חוק זכויות קורבנות עבירה של קבוצת חברי כנסת בראשותה של חברת הכנסת יעל דיין, אשר הביאה להקמת

”וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

מידע על שירותי סיוע, ”בין שהם ניתנים על ידי המדינה ובין שהם ניתנים על ידי גופים לא ממשלתיים”²⁴.

גם כיום, במלאת עשור לכניסתן לתוקף של ההוראות המשמעותיות ביותר בחוק זכויות נפגעי עברה, המקנות זכות השתתפות בהליכים מסוימים לנפגעי עברות מין ואלימות, נמצאים בישראל שירותי ליווי וסיוע לנפגעי עברות בעיקר בידי גורמים מן המגזר השלישי דוגמת ארגוני הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית, המועצה לשלום הילד ומרכז נגה.²⁵ קטגוריות מוגדרות של נפגעים בלבד מקבלות, שלא במסגרת החוק, סיוע מדינתי או תמיכה מדינתית בפעולות מגזר שלישי, בין שסיוע נפשי ובין שסיוע משפטי.²⁶ בעקבות מאבק הארגונים זכו משפחות נרצחים לקבל סיוע נפשי ומשפטי מדינתי.²⁷ הסדר נקודתי נוסף הוא כי נפגעי עברות מין זכאים לסיוע משפטי להוצאת צווי הרחקה נגד עברייני מין לאחר שחרורם מן הכלא.²⁸

הוועדה הבין-משרדית לקידום זכויות נפגעי עברות. ראו הצעת חוק זכויות נפגעי עברות בהליך הפלילי, התשס”א–2001, ה”ח 506; בין ארגוני הקואליציה היוזמת: המועצה הלאומית לשלום הילד, שדולת הנשים בישראל, איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות תקיפה מינית, ארגון הורי נרצחים ונרצחות, ארגון ”בזכות” ואיגוד המקלטים לנשים מוכות לביקורת חכ”ם על השמטת הסיוע ראו דברי חברות הכנסת תמר גוז’נסקי וענת מאור, הצעת חוק זכויות נפגעי עברות בהליך הפלילי, התשס”א–2001, זמין ב: www.knesset.gov.il/mark01/H0000672.html#TQL.

24 ס’ 11 לחוק זכויות נפגעי עברה; שירותי הסיוע לגביהם ימסר מידע קבועים בתקנות זכויות נפגעי עברה, התשס”ב–2002, ק”ת תשס”ט 568.

25 ראו גם אתרי האינטרנט: www.1202.org.il; ”המועצה לשלום הילד” www.children.org.il/pro_articles_list.asp?ProjectID=9.

26 עם קבוצות הנפגעים הנהנים כיום משירותי סיוע הנתמכים בידי המדינה נמנים משפחות נרצחים, נפגעי ונפגעות תקיפה מינית, נפגעי עברות אלימות במשפחה וילדים נפגעי עברות מין. ראו משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אבחון וטיפול בנפגעים: www.molsa.gov.il/Populations/Distress/FamilyViolence/VictimsTreatment/Pages/TM_02_02_02.aspx; www.molsa.gov.il/Populations/CriminalVictims/Pages/CriminalVictims.aspx. כמו כן מקבלים קטינים נפגעי עברות מין סיוע נפשי וקטין נפגע עברה יקבל תשלום מהמדינה של עד 10,000 ש”ח מתוך הפיצוי אשר נפסק לו, אותו תגבה המדינה מהנאשם. ראו דברי ההסבר לס’ 3 להצעת חוק המרכז לגביית קנסות, אגרות והוצאות (תיקון מס’ 14), התשע”ב–2012, ה”ח 218.

27 מאבק מרכז נגה, כמו גם גורמים נוספים במגזר השלישי העוסקים בזכויות נפגעי עברה, לרבות ארגון משפחות נרצחים ונרצחות והגופים אשר צוינו לעיל, הוביל למינוי ועדה בין-משרדית אשר עסקה בסיוע הנדרש לנפגעי עברה. הוועדה הוקמה בראשות שר הרווחה והשירותים החברתיים. בין הארגונים אשר נציגיהם היו חברים בוועדה: המועצה לשלום הילד, איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית וארגון משפחות נרצחים. עד כה, התוצר היחיד של ועדה זו, המכיר בצורכיהם הייחודיים והמורכבים של נפגעי עברות, הוא תכנית סנ”ה, סיוע למשפחות נפגעי עברות המתה, תכנית המשלבת מענה לצרכים טיפוליים וסיוע משפטי. לפרטי התכנית ראו סיוע למשפחות נפגעי עברות המתה, אתר משרד הרווחה: www.molsa.gov.il/Populations/CriminalVictims/Dead/Pages/CrimesVictimsDeadPageNew.aspx. למשפטים ראו index.justice.gov.il/Units/SiuaMishpaty/subjects1/NosimBetipulenu/Pages/VictimsOfCrimesDead.asp. נפגעות ונפגעי עברות מין זכאים לקבל סיוע משפטי מהאגף לסיוע משפטי במשרד המשפטים בהליכים להרחקת עברייני מין.

28 ס’ 8 לתוספת לחוק הסיוע המשפטי, התשל”ב–1972, ס”ח 2499; הצעת חוק הסיוע המשפטי (תיקון מס’ 14) (סיוע משפטי לנפגעי עברות מין בהליכים לפי חוק מגבלות על חזרתן של עברייני מין לסביבת נפגע העברה), התשע”ה–2015, ה”ח הממשלה 934.

כיום אפוא לנפגעים מוקנות זכויות רבות יותר למידע וכן להשתתפות באופן פעיל בהליכים, גם אם מרבית הזכויות אינן להשתתפות בהליך בבית המשפט כי אם זכויות מול רשויות אכיפת החוק, לרבות התביעה. אולם מעטים מהם יקבלו סיוע משפטי מדינתי בכך, בעוד שאף מיצוי הזכות למידע דורש לעתים ידע משפטי.²⁹ דהיינו, עבור מרבית אוכלוסיית נפגעי העברות בולט היעדרן של מערכות תמיכה נאותות. מצב זה עלול לתרום לחומרת ההשלכות הפסיכולוגיות, הרגשיות והתפקודיות בעתיד.³⁰

הקנייתן של הזכויות חיובית, ומחקר זיהה שלמתן מידע, היוועצות ומעמד משפטי, דהיינו זכות להשתתפות משמעותית בהליך, קיימת השלכה רגשית חיובית על נפגעים.³¹ ואמנם, עד כה הודגשו בספרות בעיקר זכויותיהם הפרוצדורליות של נפגעים, דוגמת הצהרות נפגע.³² אולם המחקר המתפתח הראה כי גם בעניין מעורבות זו של נפגע בהליך יש לנהוג משנה זהירות.³³ מנקודת מבט חיובית, ההליך הפלילי מספק הזדמנות לנפגע לספר את סיפורו ואולי אף ללמוד. אולם ללא תיווך מקצועי, לכל הפחות ליווי מקצועי ומתמחה בהליך, יקשה עליו לעשות זאת בלי להיפגע.³⁴ ראשית, נפגעים שיפגעו משלא ידעו כיצד למצות זכויות אלה, ילמדו עליהן באיחור ויפסידו הזדמנות להשתתף בהליך.³⁵ שנית, ככל שרבות זכויות נפגעי העברה להשתתפות בהליך גדל באופן פרדוקסלי גם הסיכוי שייפגעו בעקבות השתתפות זו,

29 אנו מתייחסות ל"השתתפות" במובנה הרחב כהזדמנות לנפגע העברה להשמיע את עמדתו בצומת דרכים רלוונטי בהליך הפלילי, בין בבית המשפט (כאמצעות הצהרת נפגע) ובין בפני רשויות דוגמת התביעה או ועדת שחרורים, לדוגמה: בשעת משא ומתן בדבר הסדר טיעון. ראו STEPHANOS BIBAS, *THE MACHINERY OF CRIMINAL JUSTICE* 150–153 (2012). להשוואה ולביקורת על היקף הזכויות הניתן בחוק זכויות נפגעי עברה ראו Beloof & Pugach, לעיל ה"ש 22.

30 George W. Brown & Tirril O. Harris, *Social Origins of Depression, a Study of Psychiatric Disorder in Women*, TAVISTOCK PUBLICATIONS, LONDON AND FREE PRESS (1978).

31 Lawrence B. Solum, *Procedural Justice*, 78 S. CAL. L. REV. 181 (2004); Tom R. Tyler, *Restorative Justice and Procedural Justice: Dealing with Rule Breaking*, 62 JOURNAL OF SOCIAL ISSUES 307 (2006); D.G. Kilpatrick & R.K. Otto, *Constitutionally Guaranteed Participation in Criminal Proceedings for Victims: Potential Effects on Psychological Functioning*, 34 WAYNE L. REV. 7 (1987–1988). השתתפות משמעותית היא השתתפות בצמתים קריטיים במשפט, כאשר הנפגע מרגיש כי הוא מקבל מידע, מביע את עמדתו וכי עמדתו מובאת בחשבון בצורה מכבדת. להרחבה בעניין חשיבות זכות השתתפות ראו דנציג-רוזנברג ופוגץ, לעיל ה"ש 18, הטקסט מול ה"ש 59–62.

32 Douglas E. Beloof, *The Third Model of Criminal Process: The Victim Participation Model*, UTAH L. REV. 289 (1999); Douglas E. Beloof, *Enabling Rape Shield Victims Procedures under Crime Victims' Constitutional Privacy Rights*, 38 SUFFOLK U. L. REV. 291 (2005).

33 Edna Erez, Peter R. Ibarra & Daniel M. Downs, *Victim Welfare and Participation Reforms in the United States: a Therapeutic Jurisprudence Perspective*, in THERAPEUTIC JURISPRUDENCE AND VICTIM PARTICIPATION IN JUSTICE, INTERNATIONAL PERSPECTIVES 15, 20–34 (Edna Erez, Michael Kildhling & Jo-Anne Wemmers eds., 2011).

34 Garvin & Beloof, לעיל ה"ש 10, פרק V.

35 כך, לדוגמה, נפגעת שלא תדע בדבר הסדר טיעון שבו נמחקה מכתב אישום ולא תתנגד לכך, תאבד את זכותה העתידית לתבוע פיצויים מהנאשם תוך שימוש בפסק הדין הפלילי, לבקש להוציא נגדו צו מגבלות בצאתו מן הכלא ועוד.

”וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

כפגיעה משנית. סיוע משפטי מקצועי לנפגעים הוא דרך אחת למזער את הפגיעה, כאשר עורך הדין של הנפגע הוא המתווך בינו לבין שפת המשפט הלא-מוכרת לו, המיידע אותו בדבר זכויותיו ומדריך אותו בדרכו בעולם זה. זה.³⁶ יתר על כן, ייצוג משפטי אינדיבידואלי של הנפגע הוא מתן כוח לאדם ברגעי חולשתו, בעקבות אירוע שהוא אירוע שולל כוח.³⁷ ערכו של הייצוג המשפטי לשיפור תחושתם הסובייקטיבית של נפגעי עברות חמורות במערכת המשפט זכה לגיבוי מחקרי.³⁸

על רקע הקניית הזכויות בהליך הפלילי מחד והעדרו של סיוע משפטי ממוסד לנפגעי עברות מאידך, ברור הצורך בפיתוח תחום הסיוע המשפטי לנפגעי עברות. מתוך הכרה זו, הוקם בשנת 2004 מרכז נגה למען נפגעי עברה, הקריה האקדמית אונו, צדו האחד של הפרויקט המתואר, על מנת לקדם את זכויותיהם של נפגעי העברה ולפעול להנחלת התפיסה הערכית שעליה מושתת החוק. מרכז נגה מיסד את תחום ייצוג המשפטי של נפגעים בישראל, כאשר הציע לנפגעי עברות מין ואלמות חמורה ייצוג משפטי מלא לאורך ההליכים המשפטיים בעניינם והקים עמדת סיוע ראשונה מסוגה למתן סיוע משפטי לנפגעי כלל העברות.³⁹ פריצת דרך זו התאפשרה הודות לשיתוף פעולה עם גורמים בין לאומיים המעניקים ייצוג משפטי עצמאי לנפגעי עברות ולימוד דרכי פעולתם.⁴⁰

האתוס העומד מאחורי פעולת המרכז, בהתאם לגישת המשפט הטיפולי, מתבטא בראיית כל נפגע כפרט בעל צרכים, זכות לעשות החלטות הנוגעות לחייו ויכולת לעשות זאת.⁴¹ בפרויקט זה, כמו באחרים, בא לידי ביטוי חיפוש המשפט הטיפולי אחר דרכים למימוש התפיסה ההוליסטית של המשפט ואף לקיום הפוטנציאל החיובי שבו.⁴² רקע תאורטי זה יפורט בפרק הבא.

לסיכום פרק זה, הפרויקט המתואר כאן מציע סיוע מקיף לנפגעים ובכך מוסיף נדבך לפרויקטים נוספים של סיוע לנפגעים, כפיצוי על החלל שנותר עקב השמטת הסיוע מחוק זכויות נפגעי עברה. נפגעי העברה מגיעים להליך הפלילי בעל כורחם וגם בעלי המסוגלות צפויים להיתקל בקשיים רבים. בני המזל ביניהם יזכו לסיוע משפטי, ובמודל המוצע נבקש

- 36 Erez, Ibarra & Downes, לעיל ה"ש 33, בעמ' 34–36; Pugach, Ronel & Peleg, לעיל ה"ש 14.
37 שם.
38 Garvin & Beloof, לעיל ה"ש 10; Erez, Ibarra & Downes, לעיל ה"ש 33, בעמ' 34–36; Pugach, Ronel & Peleg, לעיל ה"ש 14.
39 כיום פועלת עמדת הסיוע בשרד המשפטים. מרכז נגה פועל גם בהכשרת עורכי דין וגורמים נוספים ובקידום זכויות נפגעי עברה בחקיקה.
40 זאת, בעיקר ה-National Crime Victims Law institute בארצות-הברית, שבה מפותח נושא ייצוגם המשפטי העצמאי של נפגעי עברות. לאתר העמותה ראו law.lclark.edu/centers/national_crime_victim_law_institute.
41 כפי שבא לידי ביטוי במונח שבו משתמשים בספרות הרלוונטית: "victim's agency". ראו Garvin & Beloof, לעיל ה"ש 10, פרק II לדיון בכתיבה הפמיניסטית ברקע הבחירה להשתמש במונח "Agency" ולא "Autonomy".
42 הדר דנציג-רוזנברג ויפעת פרדר "האחרת שבתוכנו": על עריכת-דין חברתית רגישת-תרבות", מעשי משפט ג 45, 47–64 (2010).

להראות כי ניתן לשלב את הסיוע המשפטי עם טיפול תפקודי על מנת להיטיב את מצבם ולתרום לרווחתם, בהליך המשפטי ומחוץ לו. נעבור אפוא לבחינת הרקע התאורטי לפרויקט.

ג. רקע תאורטי: ממניעת "קרבנות משנית" ל"החלמה"

בשנים האחרונות דיסציפלינות רבות מגלות עניין בהיבטים החיוביים של חיי האדם, בתהליכים המובילים להחלמה, לרווחה וליצירת חיים בעלי משמעות. אלה כוללות את הפסיכולוגיה החיובית ואת תפיסת החלמה, המביאה את חזון ההחלמה אל השדה הטיפולי.⁴³ חזון זה שצמח מתוך עולם ההתמודדות של אנשים עם מגבלות פסיכיאטריות, רואה בזכותו של כל אדם לחיות חיים בעלי משמעות.⁴⁴ בזירה המשפטית ניתן לציין את התפתחות גישת המשפט הטיפולי (Therapeutic Jurisprudence), קרימינולוגיה חיובית ולאחרונה גם ויקטימולוגיה חיובית, המבקשת להוציא טוב מרע, מחוויית הפגיעה הפלילית.⁴⁵ ניתן לראות בכך שלב משמעותי במהפכת הנפגעים בהליך הפלילי. בשלב הראשון הודגשה ההכרה בנפגע כישות עצמאית, מושא לזכויות, אינדיבידואל שאינו עונה בהכרח על סטראוטיפ.⁴⁶ מתוך כך עלה הצורך למנוע את פגיעתו המשנית בידי המערכת. בשלב מתקדם זה עלתה השאיפה להיטיב את מצבו, לקדם את רווחתו האישית. עיסוקם של תחומי מחקר אלה בהליכי המשפט הפלילי מובן. אופיים המיוחד והשלכותיהם החמורות של ההליכים מובילים לכך שהשפעתם גדולה על כל המעורב בהם, נפגעים ונאשמים כאחד. מחד, כפי שציינו, הם עלולים לעורר מחדש את הפגיעה הראשונית ואף להוסיף עליה, לגרום לקרבנות המשנית. הנחה זו אף נמצאת בבסיס הקריאה להליכים חלופיים להליך הפלילי, פוגעניים פחות.⁴⁷ מנגד, מתפתחת, כאמור, הגישה כי הליכים משפטיים עשויים לסייע בהליך

Marianne Farkas, *The Vision of Recovery Today: What it is and What it Means for Services*, 43
6 WORLD PSYCHIATRY 68 (2007).

William A. Anthony & Marianne Farkas, *A Primer on the Psychiatric Rehabilitation Process* (MA, Center for Psychiatric Rehabilitation, Sargent College of Health and Rehabilitation Sciences, Boston University, 2009) 44.

Tali Gal & ; (2010) 367 **מחקרי משפט** כו 367; David B. Wexler, *Synergizing Therapeutic Jurisprudence and Positive Criminology* (Arizona Legal Studies, Discussion Paper 13, 2013); Ya'ara Toren, *Positive Victimology – A Contemporary Approach or More of the Same?*, in POSITIVE CRIMINOLOGY 171 (N. Ronel & D. Segev eds., 2014) 45.

הדר הנציג-רוזנברג ודנה פוגץ "כשאבה כואבת": על דילמת ההתחשבות בבקשתן של נשים החיות בצל האלימות להקל בענישת הפוגע" **מחקרי משפט** כה 589 (2009). 46.

מעבר להיקפו של מאמר זה נמצאת הספרות העשירה העוסקת בהליכי צדק מאחה כמכפרים על עוולות המשפט הפלילי. Hadar Dancig-Rosenberg & Tali Gal, *Restorative Criminal Justice*, 34 CARDOZO L. REV. 2313 (2013) 47.

‘וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם’ – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

ההחלמה.⁴⁸ הדגש בשיח עובר מחוויותיהם השליליות של הנפגעים בהליך בלבד, אל עבר ההיבטים החיוביים.⁴⁹ מזעור הקרבנות המשנית, דהיינו, ההיבט האנטי-טיפולי של המשפט, ומיצוי פוטנציאל חיובי זה, המהווה את ההיבט הטיפולי, נמצאים במרכזו שתי הגישות, הן המשפט הטיפולי, הן הוויקטימולוגיה החיובית.⁵⁰ כך גם הדגש על פיתוח נהלים המקדמים את הרכיבים החיוביים בהליך המשפטי, בנוגע לפרטים אשר חוו קרבנות.⁵¹ ההנחה היא שקידום דרכים הממקסמות את הכללת הרכיבים החיוביים של אירועים שחווה הנפגע בעבר, ושל אירועים במהלך ההליך הפלילי, ימנע פגיעה חוזרת ויסייע לנפגע להמשיך בדרכו בחיים. זהו הרעיון בבסיס המודל המוצע במאמר זה, והשילוב בינו לבין הספרות הקיימת הוא ניסיון להרחיב את המחקר הביין-תחומי יישומי המבוסס על תאוריות אלה, הנמצא, בשטח המשפטי, בשלבי התפתחות.⁵²

שהוויקטימולוגיה החיובית מצביעה על כמה וקטורים חיוביים-שליליים חשובים במיוחד, המסייעים להעריך את השלכת החוויות על הנפגע. לטענתנו, ניתן ליישם במערך אשר יקדם את ההיבטים החיוביים בהליך המשפטי, בעזרת המודל המוצע כאן. בין וקטורים אלה ניתן למנות הכללת הנפגע מול הדרתו, ותלות ותחושת חוסר אונים של הנפגע מול תחושת עצמאות ובחינת החוזק האישי.⁵³ אמנם ההליך הפלילי הוא בלב טיעוננו, אולם לווקטורים אלה חשיבות רחבה הרבה יותר בעולמו של הנפגע. מאחר שההליך הפלילי הוא הליך חברתי רב-משמעות, ניתן להניח שחוויה טובה יותר בו תקל על הנפגעים גם את הכללתם בקהילה, ואילו נפגעים הממודרים מההליך ירגישו גם מודרים מהקהילה. באשר לעברות שוללות-כוח רבות, דוגמת עברות אלימות ומין, חוויה חיובית תוכל גם לתרום לאינטגרציה הביין-אישית של הנפגע עם

- Hadar Dancig-Rosenberg, *Sexual Assault Victims – Empowerment or Re-victimization? The Need for a Therapeutic Jurisprudence Model*, in TRENDS AND ISSUES IN VICTIMOLOGY 150 (N. Ronel, K. Jaishankar & M. Bensimon eds., 2009), לעיל ה"ש 5, בעמ' 161. 48
- דוגמה להתרכזות בקשיי הנפגעים במאמר ראו אורי ינאי "קורבן ורע לו: התייחסות מערכת המשפט לנפגעי פשיעה אלימה" ביטחון סוציאלי 57, 183 (2000). 49
- ראו Bruce Winick, *Therapeutic Jurisprudence, Perspectives on Dealing with Victims of Crime*, 33 NOVA L. REV. 536 (2009); Natti Ronel & Ya'ara Toren, *Positive Victimology – An Innovation or "More of the Same"?*, 15 TEMIDA 171 (2012); Natti Ronel & Dana Segev, *Positive Criminology in Practice*, INTERNATIONAL JOURNAL OF OFFENDER THERAPY AND GAL & COMPARATIVE CRIMINOLOGY (2013), available at 10.1177/0306624X13491933. Wexler, לעיל ה"ש 45. 50
- Hadar Dancig-Rosenberg & Dana Segev, לעיל ה"ש 15; Ronel & Toren, לעיל ה"ש 50; Pugach, *Between Secondary Victimization and Positive Victimology: The Case of Crime Victims' Right of Privacy*, in POSITIVE CRIMINOLOGY 292–307 (Ronel & Segev eds., Routledge 2015). 51
- Edna Erez, Michael Kilchling & Jo-Ann Wemmers, *Therapeutic Jurisprudence and Victim Participation in Justice: An Introduction*, in THERAPEUTIC JURISPRUDENCE AND VICTIM PARTICIPATION IN JUSTICE – INTERNATIONAL PERSPECTIVES ix (2011). 52
- Ronel, לעיל ה"ש 15, בעמ' 24–25. 53

סביבתו הקרובה ועם קהילה או קהילות שאליהן משתייך, וכך לתרום עוד יותר לגורמים החיוביים המזוהים בדרך לשיקום.⁵⁴ בהמשך נדגים יישום וקטורים אלה על מקרה.

ד. רקע תאורטי: נפגעי עברה – מרכיבים טיפוליים

נפגעי עברות, בעיקר החמורות שבהן, מתמודדים עם אירוע טראומטי המתאפיין לעתים קרובות בחוסר אונים, בנייתוק חריף מהחיים הקודמים ובסבל לא רק שלהם, אלא פעמים רבות גם של סביבתם הקרובה.⁵⁵ עיבוד של אירוע כזה הוא תהליך המתאפיין בחוויה מחדש של האירוע או חלקיו בעת ההיזכרות בו והדיבור עליו, ובה בעת בניסיון להימנע מהזיכרונות וממשמעותם כדרך התמודדות הגנתית עם הקושי.⁵⁶

חוקרים שונים בחנו את ההתייחסות למונחים של טראומה ואבל, בחינה שהיא חשובה כאשר מדובר בעברות חמורות, הכוללות רצח, אך גם בעברות שבהן קיים נפגע במישרין. אמנם אין תמימות דעים באשר לשונות או לדמיון ביניהם, אולם חלק גדול מהתסמינים דומים בשני המצבים בין שהם תסמינים ובין שתהליכי התמודדות.⁵⁷ גם באשר לטיפול ישנן גישות תאורטיות שונות.⁵⁸ זאת, הן לגבי אופי ההתערבות במצבי שכול, אבל וטראומה – התערבות היכולה לכלול טיפול פסיכודינמי, קוגניטיבי-התנהגותי CBT, פסיכו-חינוכי וכדומה, והן לגבי משכה – אם ארוכת טווח או קצרת מועד.⁵⁹ סוגים שונים של התערבות עשויים להתאים למצבים שונים, לקשיים הייחודיים להם ולאופן שבו הם נחווים.⁶⁰

- 54 Ronel & Segev, לעיל ה"ש 50; Dancig-Rosenberg & Pugach, לעיל ה"ש 51.
- 55 J. Rolf, R.J. Kleber, D. Brom & P.B. Defares, *Coping with Trauma: Theory, Prevention and Treatment* (1992).
- 56 Horowitz, מחלוצי ה-PTSD, הגדיר זאת כ"אחסון זיכרון פעיל", הנובע מחוסר עיבוד של המידע וחוזר על הזיכרון. M.J. Horowitz, *Stress-Response Syndromes – A Review of Posttraumatic Stress and Adjustment Disorders*, 37 HOSPITAL AND COMMUNITY PSYCHIATRY, 241, 246–247 (1986).
- 57 M. Stroebe, H. Schut & W. Stroebe, *Trauma and Grief: A Comparative Analysis*, in PERSPECTIVES ON LOSS: A SOURCEBOOK, DEATH, DYING, AND BEREAVEMENT 81 (J.H. Harvey ed., 1998).
- 58 נילי לביא ודני ברום "אבדן פתאומי, סיוע למשפחות שכולות עקב תאונות דרכים – סקירת ספרות ושירותים קיימים בעולם המערבי" (הרצוג, המרכז הישראלי לטיפול בפסיכוטראומה, יוני 2011, <http://www.molsa.gov.il/about/officepolicy/documents/%D7%90%D7%95%D7%91%D7%93%D7%A0%D7%99%D7%9D%20-%20%D7%93%D7%A0%D7%99%D7%91%D7%A8%D7%95%D7%9D%20-%20%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%90%D7%A8%202011-union.doc>).
- 59 LAURENCE MILLER, *לסקירת שיטות התערבות, בשלבים שונים לאחר הפגיעה הפלילית ראו*, COUNSELING CRIME VICTIMS: PRACTICAL STRATEGIES FOR MENTAL HEALTH PROFESSIONALS 77–142 (2008).
- 60 Larry E. Beutler, *Empirically Based Decision Making in Clinical Practice*, 3 PREVENTION AND TREATMENT art. 27a (2000).

“וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

במרבית ההתערבויות בולטים יסודות של הענקת לגיטימציה לאבל ולטראומה, העשרה במידע על חוויית האבל והטראומה, על מרכיביה ועל השלכותיה, וסיוע בתהליך ההסתגלות הכואב לחיים שהשתנו.⁶¹ המטפל, כגורם קשוב ואמפטי לחוויית המורכבות, מעניק ליווי בתהליך ההתמודדות עם האבדן.⁶² התערבויות מבקשות לסייע למתמודדים באבל ובשכול מול הרשת החברתית הקיימת שלהם, וחלקן אף מספקות תמיכה חברתית נוספת.

כאשר בוחנים את המודלים הטיפוליים הנוכחיים מענה לנפגעי העברה, מגלים כי ישנה הסכמה בדבר החשיבות הרבה בשמירה על חיים בעלי משמעות, רווחה רגשית ושמירה על תקשורת עם הסובבים המשמעותיים. כל אלה עלולים להיפגע במצבי טראומה. החוויה הטראומטית עלולה לשנות את חייו של הנפגע באופן מהותי ולמנוע ממנו חיבור למעגל החיים, כמו גם השתתפות מלאה בחייו הוא.⁶³

עם זאת, כאשר אנו בוחנים את המאפיינים של ההתערבות הטיפולית המומלצת בספרות, נראה כי על אף העיסוק בממד התפקודי המוכר כחשוב ומשמעותי בגישות טיפול רבות, ההתייחסות אליו לעתים קרובות מלווה בהיבטים הרגשיים והקוגניטיביים של הפגיעה בתפקוד. לממדים אלו חשיבות רבה, אך נראה כי הם מתאימים לשלב שבו האדם בוחר להגיע לטיפול רגשי. עיסוק בתכנים רגשיים אלו מורכב ודורש מוכנות לתהליך כזה. חריגה לכך גישה ה־Cognitive Behavioral Therapy (CBT) המבקשת להגיע לנפש באמצעות שינוי דפוסי התנהגות ומחשבה ולכן קרובה לתחומנו, בהכרתה בכך שהתערבות תפקודית תשפר תסמינים הקשורים למצב הרוח ותפחית תבניות חשיבה שליליות.⁶⁴ דמיון נוסף ניתן למצוא בניסיון להשתמש ב־CBT על מנת לחזק היבטים חיוביים בחייו של האדם ולא רק לטפל בצדדים השליליים.⁶⁵

נפגעי עברה הפונים למרכז נגה מגיעים בדרך כלל בשלבים הראשונים של ההתמודדות עם המשבר, וברוב המקרים אנשי המרכז מפנים לטיפול, מתוך הכרה בחשיבותו. אך לא תמיד מעוניינים הפונים בטיפול בשלב ראשוני זה, ואף לא תמיד מתאים קלינית לעבד את הטראומה והמשבר לאחר הפגיעה בשלבים כה מוקדמים.⁶⁶

הספרות המקצועית העוסקת בשכול ובטראומה מציינת את ההבדלים באופני התמודדות בין אנשים שונים. כך, למשל, Mancini & Bonanno העוסקים בשונות זו מציינים כי יש

- RUTH MALKINSON, COGNITIVE GRIEF THERAPY: CONSTRUCTING A RATIONAL MEANING TO LIFE FOLLOWING LOSS (2007) 61
- J.R. Jordan & R.A. Neimeyer, *Does Grief Counseling Work?* 27 DEATH STUDIES 765 (2003). 62
- Rubin, לעיל ה"ש 12. 63
- JEFFREY A. CULLY & ANDRA L. TETEN, A THERAPIST'S GUIDE TO BRIEF COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY (2008), available at mirecc.va.gov/visn16/docs/therapists_guide_to_brief_cbtmanual.pdf 64
- Christine A. Padesky & Kathleen A. Mooney, *Strengths-Based Cognitive-Behavioural Therapy: A Four-Step Model to Build Resilience*, 19 CLIN. PSYCHOL. PSYCHOTHER 283 (2012). במקרה זה הציעו המחברים מודל לפיתוח חוסן אישי. 65
- A.D. Mancini & G.A. Bonanno, *Resilience in the Face of Potential Trauma: Clinical Practices and Illustrations*, 62 JOURNAL OF CLINICAL PSYCHOLOGY 971, 971–985 (2006) 66

הסובלים ממצוקה כרונית, מזיכרונות חודרניים נשנים וחוזרים, או מעצבות במשך שנים אחרי חוויה שכזו. אחרים סובלים מתגובה אקוטית יותר ואז בהדרגה חוזרים לרמה תפקודית יותר מוכרת, לעתים עד לרמת התפקוד הקודמת. אחרים מראים, באופן מפתיע, תגובה קצרת טווח ואז חוזרים באופן מהיר יחסית לתפקודם הרגיל.⁶⁷ קשת התגובות הרחבה מחזקת את הצורך להציע מגוון אפשרויות התמודדות עם המשבר ולאפשר מוקד התייחסות ברור והתנהגותי למרכיב התפקוד.

דווקא בשלבים קשים אלה נדרשים הנפגעים, לעתים קרובות, להתמודד עם הליכים משפטיים מורכבים העלולים להוסיף על מצוקתם. חוסר יכולת לתפקד עלול לחבל בהליך המשפטי עד כדי ביטולו.⁶⁸ נדרשות מהנפגעים מיומנויות על מנת לקחת חלק בהליך המורכב, ונדרשת מהם השקעת משאבים רגשיים, הנמצאת בסתירה למצב שבו הם נמצאים.

לעורכי הדין המייצגים נפגעים במסגרת מרכז נגה התברר כי הליווי המשפטי לבדו אינו מספיק. גם בהפניה לטיפול נפשי אין על פי רוב מענה מהיר דיו לצורכי ההתמודדות המידית הנדרשת לנפגע במערכת המשפט. יתר על כן, לעתים קיים חשש כי פניית נפגע לטיפול נפשי בזמן ההליכים עלולה לשמש נגדו.⁶⁹ המסקנה הייתה כי יש מקום להעניק לנפגע המעוניין בכך ליווי נוסף, שאינו מטפל בטראומה, אלא נותן מענה ממוקד תפקודי.

רבים מנפגעי העברות מדווחים על קושי לחזור לעסוק בתפקידים ובעיסוקים שמילאו את חייהם לפני הפגיעה. חלקם מתקשים במציאת עיסוק שיחוו כמשמעותי מספיק, או ככזה שיוכל למלא את החלל והאבדן שנוצר לאחר הפגיעה.⁷⁰ חלקם מוצאים קושי רב בצורך לתפקד על פי דרישות מערכת המשפט. עיסוק משמעותי והאופן שבו האדם מתפקד בתפקידים השונים בחייו, משפיעים במידה רבה על תחושת הרווחה האישית שלו. אלו הם מרכיבים הניתנים לצפייה ולהתערבות, באופן יישומי וברור, וניתן להתייחס אליהם כבר בשלב האקוטי הסמוך לפגיעה. זאת, ללא סתירה ולעתים גם כתמיכה במרכיבים הדורשים טיפול רגשי כמו פסיכותרפיה שיקבלו מענה במקומות ובנקודות זמן אחרים. כיום קיים מענה מצומצם בלבד שיאפשר לנפגע התייחסות למרכיבים אשר יכולים לסייע לו לחזור לנהל את חייו ולמלא את תפקידיו השונים לרבות התפקידים המצופים ממנו בהליך המשפטי.⁷¹

67 ש.ם.

68 גם אם הדבר נדיר, ברי כי לקשיים של הנפגע, אם הוא עד מרכזי בתיק, תהיינה השלכות על ניהולו. מניסיוננו האישי, ראינו גם מקרים של אי-הגשת כתב אישום כאשר בגלל מצבו הנפשי של הנפגע היה חשש כבד כי לא יוכל להעיד. לעתים בא הדבר לידי ביטוי כהנחה משפטית שלא ניתן יהיה לקבוע לגביו ממצאי מהימנות או שבגלל מצבו הנפשי אינו מסוגל לתת גרסה עקבית ומלאה כבר בחקירתו.

69 על התמודדות מטפלים עם חשש זה ראו MILLER, לעיל ה"ש 59, בעמ' 237.

70 לסקירת ספרות רחבה של השפעת העברה על חיי הנפגע, בהיבטיה השונים, לרבות הורות, זוגיות, עבודה, הנאה מהחיים ורווחה ראו, Rochelle F. Hanson, Genelle K. Sawyer, Angela M. Begle, & Grace S. Hubel, *The Impact of Crime Victimization on Quality of Life*, 23 J TRAUMA & STRESS 189 (2010), available at: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2910433.

71 ראו התייחסות לגישת ה-CBT לעיל, בטקסט הסמוך לה"ש 64.

“וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

נראה כי המפתח לשוני בהתמודדות עם מצבים קשים אלו טמון במידה רבה ביכולתו של האדם להתמודד עם החוויות הקשות בצורה שאינה יוצרת הימנעות מתפקודים אחרים.⁷² התחום התפקודי והעיסוקי הוא המיקוד והמומחיות של מקצוע הריפוי בעיסוק. זהו מקצוע טיפולי שנועד לסייע לאנשים להיות מעורבים בעיסוקים בעלי מטרה, משמעות וחשיבות עבורם, ובכך להיות שותפים פעילים במצבים שונים בחיי היומיום. התערבות הריפוי בעיסוק מתאימה להגדרות העדכניות של תפקוד ובריאות על פי ארגון הבריאות העולמי.⁷³ כמו כן, המקצוע נועד לקדם בריאות, רווחה, ביטחון ואיכות חיים על ידי מעורבות בעיסוקים בעלי ערך.⁷⁴ מטרת אלה עולות בקנה אחד עם עקרונות המשפט הטיפולי והוויקטימולוגיה החיובית, מכאן התאמת התערבות הריפוי בעיסוק במתן מענה לנפגעי עברות וכן החיבור הטבעי בין התחומים השותפים לפרויקט, הסיוע המשפטי והריפוי בעיסוק. ההתערבות אשר תוצג בפרק הבא, עשויה להעניק אפשרות התייחסות לחיים הנוכחיים מתוך הסתכלות יישומית ותפקודית שלעתים יכולה להוות עוגן בבניית החיים מחדש לאחר הפגיעה. ההתערבות ממוקדת בעיסוק הרלוונטי לאדם ובאופן שבו ניתן לסייע לו במציאת הדרך המתאימה למעורבות באותם עיסוקים ותפקידים משמעותיים עבורו. לצורך מתן מענה ייחודי זה נוצר שיתוף הפעולה בין החוג לריפוי בעיסוק בקריה האקדמית אונו ומרכז נגה. התערבות הריפוי בעיסוק מבוססת על מודל רווחה אישית ועיסוקית המוצג להלן.

ה. הפרויקט – תיאורו וביסוסו התאורטי: מודל רווחה אישית עיסוקית Occupational Well-Being Model

מודל הרווחה האישית עיסוקית לנפגעי עברה נבנה באופן ייעודי למרכז נגה, כפילוט חלוצי, אך בהחלט יוכל להתאים לגורמי סיוע נוספים. המודל מתייחס באופן יישומי לשני מישורים מרכזיים הבאים לקדם את תפקודו של נפגע העברה בהיבטים שונים של חייו, בעת ההליך המשפטי:

1. תפקוד והשתתפות בחיי יומיום לרבות התפקוד בהליכים המשפטיים.
2. קידום רווחה אישית (Well-being).

שני מישורים אלו מעוגנים בבסיסי ידע מקצועיים רחבים, מבוססים מחקרית וכוללים כלי התערבות מובנים ומכוונים ליצירת חיים בעלי משמעות באמצעות קידום הרווחה האישית. לכן שני בסיסי ידע אלו יכולים להתאים לעבודה עם נפגעי עברות ולהציע חלופה נוספת לעבודה עם נפגעי העברה בשלבים האקוטיים.

72 ד"ר שירה ילון-חיימוביץ', אילה נוטה ונעמה מזור מרחב ותהליך העשייה המקצועית בריפוי בעיסוק בישראל (2006), זמין ב: www.tau.ac.il/~chamd/framework.pdf

73 WORLD HEALTH ORGANIZATION, PREPARING A HEALTH CARE WORKFORCE FOR THE 21ST CENTURY: THE CHALLENGE OF CHRONIC CONDITIONS (2005)

74 ש.ם.

בפרקים הבאים יתוארו עיקרי המודל ועקרונות תאורטיים שעליהם מבוסס מודל הרווחה האישית העיסוקית, והרלוונטיות שלהם לנפגעי עברות.

1. ליווי ממוקד בתפקוד

בכל שלבי ההתמודדות בחיי האדם, קיים מרכיב התפקוד שעליו מבוססת במידה רבה תפיסת האדם את עצמו ויכולתו לחזור למעגל החיים. לעיסוקי האדם תרומה מרכזית לעיצובו ולתחושת מסוגלותו. הם משפיעים על בחירותיו של האדם, על האופן שבו חי את חייו ועל איכות חייו ורווחתו האישית.⁷⁵

באשר למאפייני התמודדות עם משברים, לרבות שכול ואבדן, יש התייחסות רחבה להשפעות של המשבר על התפקוד, לרבות, לעתים קרובות, הפרת האיזון התפקודי.⁷⁶ כאשר מתייחסים למרכיב התפקוד לאחר המשבר אין הכוונה בהכרח לחזור לאותה רמת תפקוד שאפיינה את האדם לפני הפגיעה, אלא לעתים לבנות תפקוד וזהות חדשים. בנייה זו כרוכה במציאת משמעות חדשה ותכלית לחיים לאחר הפגיעה.⁷⁷

הבחירה לעסוק בתפקודיו היומיומיים של האדם המתמודד עם טראומה או אבדן קשה, היא טבעית וחשובה מכיוון שתפקודים אלו עלולים להיפגע אצל חלק גדול מהמתמודדים.⁷⁸ גם מודלים טיפוליים אשר הוצגו מייחסים חשיבות רבה לתפקוד, אך מתוך פריזמה רגשית אשר מאפשרת תהליכי עיבוד של תהליכים מורכבים אלו.⁷⁹

בעולם הטיפול בנפגעי העברה יש כיום חומר רב על השלכות נפשיות, אולם קיימים מעט מודלים וגישות התערבות המתייחסים יישומית לשאלה כיצד האדם מתפקד, ומה יאפשר לו לתפקד טוב יותר באופן המעשי ביותר. זאת, אף שרבים מהעוסקים בתחום הטיפולי מדגישים את חשיבות התפקוד, דוגמת גישת ה-CBT הנזכרת לעיל.⁸⁰

תפקודיו של האדם כוללים עיסוקים ופעילויות מגוונים, חלקם משמעותיים יותר וחלקם פחות, אך חשוב מאוד להכירם ולהכיר בחשיבותם. תפקוד הוא מונח רחב שמורכב מפעילויות ועיסוקים בתחומים שונים. מקצוע הריפוי בעיסוק, עניינו פירוק המונח למרכיביו השונים והערכת מאפייניו. פירוק זה מאפשר התייחסות והתערבות באותם מוקדים רלוונטיים לאדם, לעומת התייחסות למונח רחב מדי שאין לאדם יכולת לפרק למרכיביו. מיקוד כזה יכול לאפשר לאדם תחושה של שליטה, ושינוי ממוקד וברור.

G. KIELHOFNER, A MODEL OF HUMAN OCCUPATION: THEORY AND PRACTICE (3rd ed. 2002) 75

Rubin, לעיל ה"ש 12. 76

I. Wheeler, *The Role of Meaning and Purpose in Life in Bereaved Parents Associated With a Self-help Group: Compassionate Friends*, 28 OMEGA-JOURNAL OF DEATH AND DYING 261 (1993). 77

R.A. Neimeyer, *Searching For the Meaning of Meaning: Grief Therapy and the Process of Reconstruction*, 24 DEATH STUDIES 541 (2000) 78

ש.ם. 79

ראו לעיל, הטקסט שבין ה"ש 57-66. 80

”וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

ליווי תפקודי זה מבוסס על גישות מובנות ומוכרות מתוך עולם התוכן של הריפוי בעיסוק. המרכזי שבהם הוא מודל ה-**PEOP – Person – Environment – Occupational Performance**. מודל ה-PEOP הוא מודל אקולוגי בריפוי בעיסוק אשר תואם את עקרונות המקצוע, נותן מענה לרכיב הרווחה האישית ומביא בחשבון את הסביבה הייחודית של האדם.

למודל שתי הנחות יסוד. הראשונה, מתייחסת למוטיבציה הטבעית של האדם לשלוט בעולמו. זאת ויכל לעשות טוב יותר אם ישתמש ביעילות במשאבים העומדים לרשותו – האישיים, החברתיים והחומריים. הנחת היסוד השנייה היא שחויית הצלחה יוצרת תחושת ביטחון ומעודדת מוטיבציה להתנסויות חדשות.⁸¹

המודל מאפשר למרפאים בעיסוק להבין, לארגן מידע ולחפש דרכים לפתור בעיות שגורמות להפרעה בביצוע עיסוקי, כלומר, באופן שבו מבצע האדם בפועל את המשימות והתפקידים הרלוונטיים בחייו. המטרה הסופית של יישום המודל היא לשפר את בריאותו של האדם, את רווחתו האישית ואת איכות חייו.

המודל מתייחס באופן גס למוקדים הבאים: ראשית, העיסוקים – מה שהאדם רוצה או צריך לעשות בחיי היומיום שלו, מושג המקשר בין האדם לסביבה. שנית, אדם – לרבות גורמים פסיכולוגיים, פיזיולוגיים, התנהגותיים ורוחניים. המוקד האחרון הוא הסביבה שבה האדם חי – הסביבות שבהן העיסוקים מתבצעים ומשפיעות על הצלחתו.

למודל כלי התערבות מובנים המכוונים למיפוי והתערבות של כל מרכיבי האדם השונים, למשל, יכולות קוגניטיביות, רגשיות, תפקודי היומיום שלו, מצבו הפיזי וסביבתו הייחודית ועיסוקיו.

יש משמעות רבה להתייחסות למרכיבי אדם אלו בליווי האדם המתמודד עם מצבי משבר, טראומה, אבדן ושכול. זאת, מתוך ההכרה שהאופן שבו יצליח להתמודד עם המשבר ולבנות את חייו תלוי ומושפע במידה רבה מסביבתו הייחודית, מעיסוקיו וממאפייניו האישיים.

היכולת לפרק כל אחד מהמרכיבים המשפיעים על ביצועי העיסוק שלו הללו באמצעות כלי עבודה מובנים, יאפשרו לאדם לזהות באופן מדויק את אותם תחומים המקדמים אותו בחיים או לחלופין כאלו המעכבים אותו ואת תפקודו במשימות שאליהן הוא נדרש בשלב זה. מיפוי מדויק, הניתן לצפייה ולהערכה, יאפשר התמודדות עם מידע ונתונים שניתן להתייחס אליהם ולאמוד אותם. זאת, לעומת הסתכלות על מונח תפקוד באופן כללי מאוד, שבה ההתייחסויות היא למדדים רגשיים חשובים אך מורכבים לעיבוד, להכרה ולמדידה.

אחת מהאסטרטגיות היעילות המשפרות את ההתמודדות במצבי משבר ואבדן היא לעודד את האדם להשתתף בפעילויות נורמטיביות עבורו ולהמשיך למלא תפקידים חברתיים ומחויבויות חברתיות.⁸² היכולת לזהות מהם אותם תפקידים, למפות ולתעדף את חשיבותם, יכולה להתקיים באמצעות שיח על הדברים באופן תאורטי ועיבודם הרגשי. בד בבד, יש לפרק מהם את אותם פעילויות ועיסוקים רלוונטיים ולעבוד על האופן שבו מתחילים ליישם אותם

C.M. Baum & C.H. Christiansen, *Person-Environment-Occupation-Performance: An Occupation-Based Framework For Practice*, in *OCCUPATIONAL THERAPY: PERFORMANCE, PARTICIPATION AND WELL BEING* 241 (3rd ed. 2005).

82 דנציג-רוזנברג ופרדר, לעיל ה"ש 42.

הלכה למעשה. זהו סגנון העבודה של המרפא בעיסוק אשר מתמקד בדרך לחזור לתפקודים משמעותיים או לבנותם אחרת. המרכיב היישומי של העבודה על פי המודל יאפשר למרפא בעיסוק לעבוד עם האדם על הדרך שבה חוזרים לתפקוד באופן מעשי, תוך ליווי בעת ביצוע המשימה.

2. קידום החלמה ורווחה אישית

נוסף על מודל ה־PEOP, המודל העיסוקי מבוסס על שתי גישות ערכיות ומוכרות, תפיסת ההחלמה, והרווחה האישית. שתי גישות אלה קשורות בקשר הדוק לבסיס התאורטי לסיוע המשפטי, כפי שהוצג לעיל, ובמרכזו התאוריות החיוביות.

(א) מודל מכוון החלמה אישית (Personal Recovery Oriented)

החלמה מוכרת בשלושים השנים האחרונות כעומדת בבסיס האידאולוגי של העוסקים בתחום בריאות הנפש. Anthony, אחד ממפתחי הגישה, תיאר זאת כתהליך של הסתגלות מחדש של הגישות, האמונות, התפיסות של האדם לגבי עצמו, האחרים והחיים באופן כללי. זהו תהליך של גילוי עצמי, התחדשות ושינוי, וההחלמה כוללת על פי רוב מרכיב רגשי.⁸³ החלמה היא תהליך של השתנות שמאפשר לאדם לחיות חיים בעלי משמעות בקהילה שבה בחר תוך חתירה למימוש הפרטנציאל האישי.⁸⁴

החלמה אישית שונה מהחלמה קלינית. היא אינה עוסקת בהבראה (Cure). החלמה היא תהליך רב-ממדי ארוך טווח, איננו לינארי, אלא משתנה לאורך זמן. הוא כולל בתוכו מרכיבים של תקווה, ערך עצמי, שייכות, העצמה אישית, תפקידים חברתיים בעלי ערך, השגת מטרות אישיות ויצירת חיים בעלי משמעות אישית. תהליך ההחלמה קשור לדרכים שבהן האדם חווה ומנהל, בהקשרו, את המשבר.⁸⁵ לגישה עקרונות עבודה ברורים וערכיים, הכוללים התערבויות רבות המבוססות על ראיות.⁸⁶

W.A. Anthony, *Recovery from Mental Illness: the Guiding Vision of the Mental Health Service System in The 1990s*, 16 PSYCHIATRIC REHABILITATION JOURNAL 11 (1993) 83

L. Davidson & J. Tondora, *What are Recovery-Oriented Practices? What Do Recovery-Oriented Systems Offer?* (April 1, 2011) www.dsgonline.com/rtp/resources.html 84

L. Davidson, *Recovery – Concepts and Application* (2008) retrieved from: http://www.recoverydevon.co.uk/edocman/Recovery_Concepts_Laurie_Davidson.pdf; L. Davidson, M. O'Connell, J. Tondora, T. Styron & K. Kangas, *The Top Ten Concerns About Recovery Encountered in Mental Health System Transformation*, 57 PSYCHIATRIC SERVICES 640, 640–645 (2006); P.E. Deegan, *Recovering Our Sense of Value After Being Labeled Mentally Ill*, 31 JOURNAL OF PSYCHOSOCIAL NURSING AND MENTAL HEALTH SERVICES 4, 7–11 (1993) 85

86 דיוויד רועה "התפתחויות מחקריות והמשגתיות באשר להפרעות נפשיות קשות והשלכותיהן על תחום השיקום הפסיכיאטרי" חברה ורווחה כה 207 (2005); K. Mueser, R. Drake & S. Sigmon, *Psychosocial Interventions for Adults with Severe Mental Illnesses and Co-*

“וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

(ב) מודל מכוון רווחה אישית (Well-Being Oriented)

רווחה אישית חיובית מוגדרת כמצב דינמי שבו האדם יכול לפתח את הפוטנציאל שבו, באופן שיאפשר יצרנות ויצירתיות, בניית יחסים חזקים וחיוביים עם אחרים.⁸⁷ תפיסה חיובית של הרווחה האישית מתאפשרת תוך שימוש במשאבים העומדים בפני האדם הכוללים: ערך עצמי, אופטימיות, תחושה של שליטה, היכולת ליזום, פיתוח ושמירה על יחסים משמעותיים והיכולת להתמודד עם מצוקה. כל המרכיבים הללו יוצרים את יכולתו של האדם לתרום למשפחתו, לרשתות חברתיות ולקהילה.

התייחסות למגוון רחב זה של היבטים המרכיבים את תפיסת הרווחה האישית, מרחיבה את ההתייחסות להגדרת הבריאות הנפשית ועומדת בקנה אחד עם התפיסה המקובלת, שלפיה בריאות היא הרבה יותר מהיעדר תסמינים.⁸⁸ בריאות נפשית חיובית חשובה כערך חברתי ותורמת לתפקודה של החברה. יש לה משמעויות כלכליות וחברתיות.⁸⁹

ישנה ספרות ענפה סביב מונח הרווחה האישית, ויעילותו נחקרה רבות.⁹⁰ זאת, בעיקר באנגליה, שם אף אומצה על ידי הממשלה כהמלצה ליישום בכלל האוכלוסייה.⁹¹ נפגעי העברה הפונים למרכז נגה הם בחלקם אנשים המתמודדים עם אבדן אדם קרוב, בנסיבות פתאומיות ואלים קיצוניות. מצב זה מזוהה בספרות כגורם סיכון לקשיים חריפים בתהליך האבל והיווצרות של תסמינים המאפיינים מצבי ודיכאון.⁹² אבדן פתאומי, ללא “אזהרה מראש”, נחוה לא אחת בקרב בני משפחה כאירוע טראומטי המלווה בתחושה של הלם עמוק וקריסה באחת של העולם המוכר והבטוח. חוויה זו עשויה לשאת אפקט ארוך טווח.⁹³

הספרות העוסקת בנפגעי עברות חמורות בכללותם, מתארת אנשים הסובלים מהשלכות פוסט-טראומטיות המתגלות בתסמינים שונים ובעצמות שונות, לרבות על דרך מצוקה כרונית,

Occurring Substance Use Disorders: A Review of Specific Interventions, 1 JOURNAL OF DUAL DIAGNOSIS 57 (2005)

M. Slade, *Mental Illness and Well-Being: The Central Importance of Positive Psychology and Recovery Approaches*, 10(26) BMC Health Services Research 1 (2010) 87

קסלר, לעיל ה"ש 45. 88

R. Jenkin et al., *Debt, Income and Mental Disorder in the General Population*, 38 PSYCHOLOGICAL MEDICINE 1485 (2008) 89

J. Helliwell, *How's Life? Combining Individual and National Variables to Explain Subjective Well-Being*, 20 ECONOMIC MODELLING 331 (2003); R. Di Tella, R.J. MacCulloch & A.J. Oswald, *The Macroeconomics of Happiness*, 85 REVIEW OF ECONOMICS AND STATISTICS 809 (2003) 90

J. AKED & S. THOMPSON, FIVE WAYS TO WELL-BEING: NEW APPLICATIONS, NEW WAYS OF THINKING (2011) 91

T.A. Rando, *Complications in Mourning Traumatic Death*, in LIVING WITH GRIEF AFTER SUDDEN LOSS: SUICIDE, HOMICIDE, ACCIDENT, HEART ATTACK, STROKE 139, 139-145 (1996); Edward K. RYNEARSON, RETELLING VIOLENT DEATH (2001) 92

.Robert S. Weiss, *Loss and Recovery*, 44 JOURNAL OF SOCIAL 37 (1993) 93

דיכאון וחרדות. אלה הם מאפייניה של הפרעה נפשית.⁹⁴ על כן מודלים שנמצאו יעילים ומקדמי רווחה אישית בקרב אוכלוסייה זו, יכולים להתאים ליישום בפרויקט שעניינו בסיוע לנפגעי עבירה ולקדם תפיסת בריאות ורווחה אישית גם בקרב נפגעי עברה.

ו. המודל החדש – מודל רווחה אישית תפקודית-יישומית Occupational Well-Being Model

המודל אשר פותח, מודל רווחה אישית תפקודית-יישומית Occupational Well-Being Model, מיועד לביצוע בסביבה קהילתית שאיננה טיפולית ונבנה לשם ליווי נפגעי העברה הפונים למרכז נגה בפרויקט המתואר כאן (תרשים 1).

1. הנחות היסוד של המודל

אדם-עיסוק-סביבה (של הפונה) פוגש אדם-עיסוק-סביבה (איש המקצוע) ויוצר אדם-עיסוק-סביבה חדש.

במפגש בין נפגע העברה והמרפאה בעיסוק המלווה אותו, נוצר מפגש בין שני עולמות אנושיים. כל מפגש כזה כולל את סך רכיביו של האדם, הפונה כמו גם המטפל, על מרכיביו הפנימיים השונים כמו חשיבותי, רגשי, רוחני-תרבותי, ערכי, עצמות וחולשות. עוד מובאים למפגש תפיסת הרווחה האישית, תחומי עיסוק ותפקידים בחיים, סביבה, לרבות תמיכה חברתית, כלכלית, תרבותית (מתואר בתרשים 1).

המפגש הזה יוצר מרחב חדש שלא היה שם קודם, ומהווה משאב שניתן לעשות בו שימוש בקידום התהליך. משאב זה מבוסס על שלושה מרכיבים: הראשון, ערכיהם של השניים, הפונה והמלווה, באשר למשמעות הרווחה האישית בחייו של האדם וחשיבותה בתהליך; השני כולל את הידע שיש לפונה לגבי יכולותיו, חסמים והבחירות אותן מבצע. זאת, לצד הידע שיש למלווה לגבי מי הוא הפונה, ומהי תפיסת הרווחה האישית של הפונה לדעת המלווה; המרכיב השלישי נמצא במיומנויות. מטרת המפגש היא זיהוי מרכיבי הרווחה האישית של הפונה ובניית תכנית התערבות יישומית המתאימה לקידום מטרותיו.

1. מיקוד מטרות ברורות, מדידות ורלוונטיות לאדם יאפשר שימוש יעיל בכלי התערבות של הריפוי בעיסוק ובמודלים של החלמה ורווחה אישית.

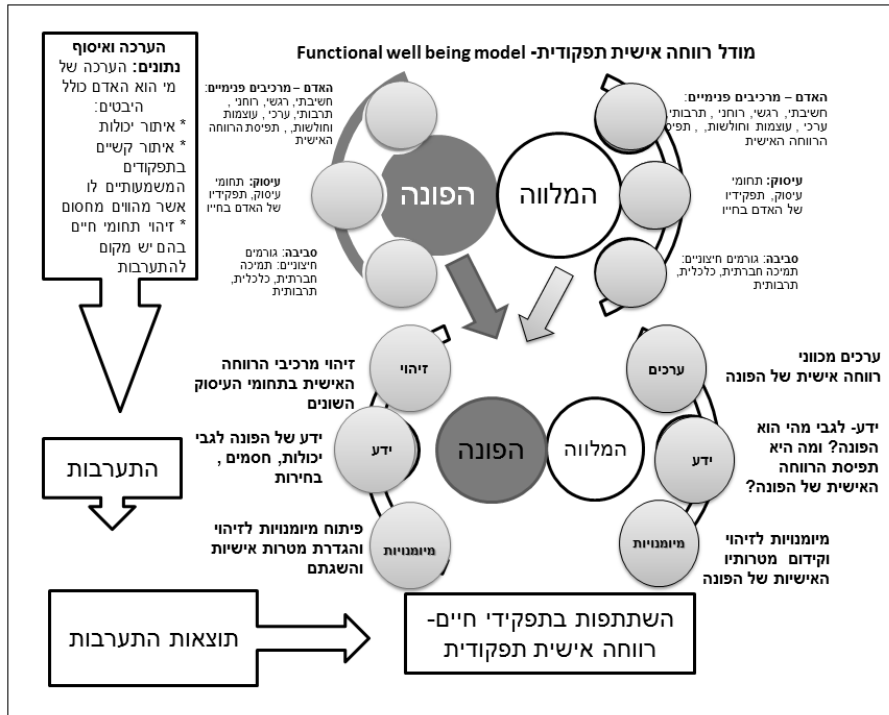
2. השתתפות של הפונה באופן מלווה ומתאים ליכולותיו של האדם בתפקידי חיים תשפר רווחה אישית תפקודית.

התייחסות למונח השתתפות בעיסוקים ללא פירוקה עלולה להיות רחוקה ולא-מושגת. פירוק המונחים "השתתפות" ו"תפקוד" למרכיבים קטנים יותר, באמצעות ליווי, יכול לאפשר לאדם לבחון את תפקודיו והשתתפותו באופן מדויק. בכך ניתן להעריך קיום מרכיבי התפקוד באופן אובייקטיבי ונראה לעין ולאדם.

94 MILLER, לעיל ה"ש 59, בעמ' 35–59.

”וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

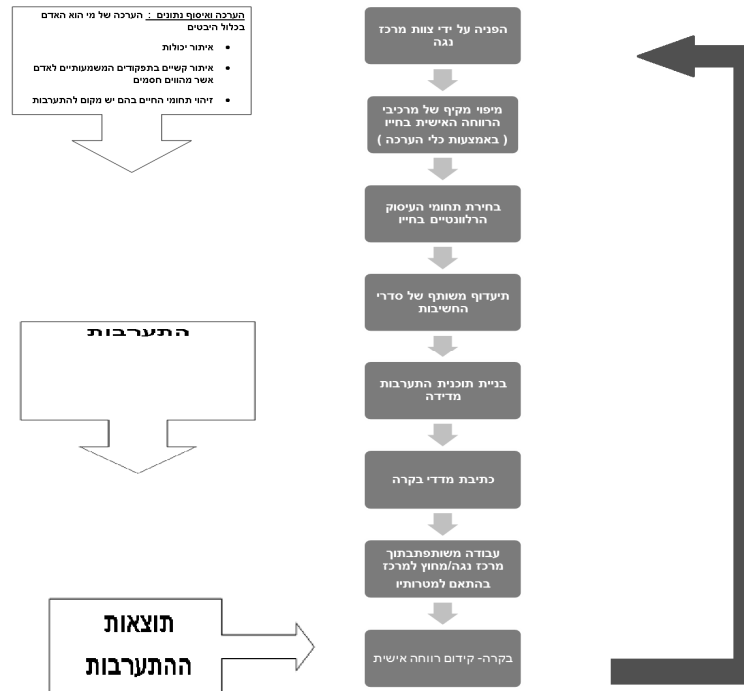
2. תרשים 1: מודל רווחה אישית עיסוקית – Well-Being Model Functional

3. שלבי הליווי התפקודי

הליווי התפקודי (ראו תרשים 2) כולל שלושה שלבים עיקריים: הראשון הוא שלב איסוף נתונים והערכתם. שלב זה כולל הערכת יכולות וזיהו מוקדי עבודה עיקריים, תוך קביעת מטרות עבודה ברורות. בשלב השני מתקיימת התערבות תוך ליווי בהתאם לצרכיו של הפונה. בשלב השלישי מתקיימת בקרה על ההתקדמות במטרות וקביעת מטרות חדשות במידת הצורך. שלבי העבודה מאפשרים התקדמות מתמדת ובניית מטרות חדשות בהתאם לצרכיו של הפונה. על מנת להמחיש את יישום המודל הלכה למעשה, יתוארו שלבי המודל באמצעות תיאור מקרה.

4. תיאור תהליך כללי צפוי בקבלת פונה לשירות – תרשים 2: תיאור תהליך ליווי של נפגע עברה הפונה למרכז נגה

5. הסיוע המשולב – הכשרת עורכי הדין

לצד פיתוח המודל, התקיים תהליך משמעותי נוסף שעליו לא נרחיב במאמר זה, שכלל תהליך הדרכה לצוות עורכי הדין במרכז נגה.⁹⁵ הכשרת עורכי דין המלווים נפגעי עברה מוכרת בספרות המקצועית כמרכיב חשוב המאפשר מניעת שחיקה ופיתוח מיומנויות החסרות לעורכי הדין בהכשרתם.⁹⁶ בספרות המקצועית מתריעים מהתפתחות תסמינים שנצפו בקרב עורכי דין המלווים נפגעי עברה, דומים למצבים של קרבנות משנית וטראומה עקיפה.⁹⁷

95 נעמה כץ, נעמי כץ ודליה זק"ש תקשורת מכוונת רווחה אישית והחלמה כמשנה עמדות מחקר בקרב אנשי מקצוע בתחום שיקום בריאות הנפש (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה – החוג לריפוי בעיסוק, 2015).

96 תהילה שגיא "תסמונת פוסט טראומטית אצל נאשמים וסניגורים והשפעתה על ההליך הפלילי" הסניגור 2-162, 5 (2010); הנרייטה בקמן הקשר בין משתנים פנימיים, משתנים חיצוניים לבין התפתחות תסמינים של טראומטיזציה משנית בקרב מטפלים בקרבנות טראומה (חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה – בית הספר לעבודה סוציאלית, 2008), J. Neff, M.M.;

‘וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם’ – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

מחקרים איכותניים מצאו כי עורכי דין המלווים נפגעי עברה מדווחים על חוסר ידע ומיומנות בהתמודדות עם אוכלוסייה שחוותה טראומה.⁹⁸ בסקירת ספרות נמצא שעורכי דין וסטודנטים למשפטים נוטים לבטל את ערכם של הכישורים הביניים-אישיים ומסתמכים על ניתוח לוגי כרלוונטי לפתרון בעיות. המחקר המצומצם הקיים בתחום מתאר דגש על נתק חיוני בין הרגש לבין החשיבה בעת הליווי של הלקוח. החוקרים העריכו שההבדלים נבעו מעומס הלקוחות בעיקר מהיעדר התמיכה, ההדרכה והפיקוח הקשורים להתמודדות עם הנרטיבים שאליהם נחשפו.⁹⁹ הספרות המחקרית מזהה סגנון זה כתבנית המתקבעת במסגרת החינוך המשפטי.¹⁰⁰ תופעה זו מביאה לצמצום מענים המשכללים דרכי התמודדות נוספות, ובכך מגבילה את יכולתו של עורך הדין להתמודד באופן יעיל עם התסמינים של הלקוח, והוא אף אינו מודע לתהליכים הרגשיים אליהם הוא חשוף. אלו מעלים את הצורך בתהליכים המאפשרים תמיכה והדרכה מסוג אחר, כאלו שיפתחו מודעות לצד מיומנויות ייחודיות ורלוונטיות. מיומנויות אלו נלמדות ונרכשות על ידי מטפלים בתחום בריאות הנפש, כבר במהלך הלימודים.¹⁰¹

לאור קשיים אלו וההמלצות הממוקדות בתהליכי הכשרה והדרכה מדויקים יותר לעורכי דין המלווים נפגעי עברה, קיבלו עובדי המרכז הכשרה ייחודית להם.¹⁰² ההכשרה כללה פיתוח מיומנויות תקשורת תיווכיות. תהליך הדרכה והכשרה זה היווה נדבך משמעותי להטמעת התהליך.

ז. הצגת מקרה

1. רקע אישי – תיאור

ניר (שם בדוי) בן 18, תלמיד כיתה י"ב בתיכון ממלכת-יודת, מתגורר ביישוב במרכז הארץ. הוריו עובדים ומגדלים חמישה ילדים. המשפחה במעמד סוציו-אקונומי בינוני. שני אחיו הגדולים משרתים בצה"ל שירות קרבי, משמשים עבורו כמודל לחיקוי. בבית סופג הרבה מאוד

- Patterson & S. Johnson, *Meeting the Training Needs of Those Who Meet the Needs of the Victims*, 27 VIOLENCE AND VICTIMS 609 (2012)
- 97 Charles R. Figley, *Review of Compassion Fatigue Self-Test*, in MEASUREMENTS OF STRESS, TRAUMA, AND ADAPTATION (B.H. Stamm ed., 1996); K. Baird & K. Kracen, *Vicarious Traumatization and Secondary Traumatic Stress: A Research Synthesis*, 19 COUNSELLING PSYCHOLOGY QUARTERLY 181 (2006)
- 98 S.L. Maier, *The Emotional Challenges Faced by Sexual Assault Nurse Examiners: 'ER Nursing is Stressful on A Good Day Without Rape Victims'*, 7 JOURNAL OF FORENSIC NURSING 161 (2011)
- 99 Susan Daicoff, *Know Thyself: a Review of Empirical Research on Attorney Attributes Bearing on Professionalism*, 46 U. L. REV. 1337 (1997)
- 100 L. Vrkleviski & J. Franklin, *Vicarious Trauma: The Impact on Solicitors of Exposure to Traumatic Material*, 14 TRAUMATOLOGY 106 (2008)
- 101 לקשייהם המיוחדים של אנשי טפול המטפלים בנפגעי עברה ראו MILLER לעיל ה"ש 59, בעמ' 327–311.
- 102 כץ, כ"ץ וזק"ש, לעיל ה"ש 95.

ערכים שעוסקים בנתינה לאחר. היחסים עם ההורים מורכבים, האם דומיננטית מאוד בחייו, דואגת מאוד ומנסה לגונן. לעתים בעיניו, היא מתערבת מדי בחייו ופוגעת בעצמאותו. האב פחות מעורב בגידול הילדים.

כשלוש שנים לפני שפנה לסיוע מרכז נגה, עבר ניר אירוע של תקיפה חמורה בידי בני נוער, כאשר היה בדרכו לפעילות התנדבותית במסגרת מחויבות אישית. ניר נפגע קשות בראשו ובפניו. מאז האירוע סובל מהפרעות בראייה ועבר ניתוח לתיקון שריר העין, מבעיות רפואיות, הפרעות קשב וריכוז וקשיים רגשיים. בעקבות התקיפה ולפני שפנה לסיוע מרכז נגה היה בטיפול פסיכולוגי משך חצי שנה.

בהליך המשפטי שהתנהל נגד תוקפיו, חש עצמו כנפגע פעם נוספת על ידי המערכת המשפטית. ניר העיד במסגרת ההוכחות, ואף נחקר בחקירה נגדית "טראומטית" (כהגדרתו). על כן לא הייתה מניעה משפטית לכך, אולם לא ניתנה לו אף האפשרות כנפגע העברה, להיות נוכח בדיונים המשפטיים שהתנהלו נגד התוקפים, בבית המשפט לנוער.¹⁰³ בקשה לנוכחות אשר הגישה הפרקליטות, לבקשתו של ניר, נדחתה ללא נימוק. הדרה זו עולה בקנה אחד עם הקרבנות המשנית הנזכרת בתחילתו של מאמר זה.

בעקבות הפגיעה הפלילית וחוויותיו השליליות במערכת המשפט, פנה ניר לסיוע מרכז נגה וזכה לייצוג בהליכים המשפטיים. במקביל, הוצע לו שירות שיקומי בריפוי בעיסוק אשר יינתן לו ללא תמורה במסגרת הפרויקט הייחודי המתואר כאן.

מטרת ההתערבות הייתה לאפשר לניר להשתתף בעיסוקים מכלל תחומי החיים, השתתפות שנפגעה בשל החרדות הקשות שעמן התמודד בעקבות המקרה. הליווי כלל פגישות אישיות, שיחות טלפוניות ותיאום מול מוקדי תמיכה בחייו, לרבות משפחה, סיוע משפטי ומערכת החינוך. הליווי נעשה לפי מודל התכנית.

2. שלב הערכה

שלב ההערכה כלל בניית קשר, היכרות מעמיקה ושימוש בכלי הערכה, על מנת למפות את מציאות חייו של ניר, המשאבים העומדים לרשותו וגורמים המעכבים אותו. להלן כלי האבחון וההערכה שבהם השתמשנו: 1. שאלון היכרות – Occupational Circumstances Assessment (OCAIRS) Interview and Rating Scale (OCAIRS) ¹⁰⁴; 2. שאלון תפקידים – Role checklist ¹⁰⁵; 3. שאלון תחושת רווחה למבוגרים Personal wellbeing index-Adult ⁴. Dysexecutive.

103 ס' 9 לחוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול), התשל"א-1971, ס"ח 629. זאת, בניגוד לכלל הנפגעים הזכאים להיות נוכחים בדיונים אף כאלה המתקיימים בדלתיים סגורות, מכוחו של ס' 15 לחוק זכויות נפגעי עברה.

104 L. Haglund, C. Henriksson, M. Crisp, L. Freidheim & G. Kielhofner, *The Occupational Circumstances interview and Rating Scale (OCAIRS) (version 2.0)*, CHICAGO: MODEL OF HUMAN OCCUPATION CLEARING HOUSE, DEPARTMENT OF OCCUPATIONAL THERAPY (College of Applied Sciences, University of Illinois at Chicago, 2001)

105 F. Oakley, G. Kielhofner, R. Barris & R.K. Reichler, *The Role Checklist: Development and Empirical Assessment of Reliability*, 6 OTJR: OCCUPATION, PARTICIPATION AND HEALTH 157, 157-170 (1986).

”וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

Questionnaire (DEX) שאלון לבדיקת תפקודים אקזקיוטיביים; ¹⁰⁶ PTSD Inventory לבדיקת תסמינים של הפרעת דחק פוסט-טראומטית.¹⁰⁷

מסיכום של ההיכרות וכלי ההערכה עלה שמדובר בבחור צעיר, אינטליגנטי, אידאליסט, חרוץ ובעל יכולת ביטוי מילולית גבוהה. בעל משפחה תומכת. הטראומה שעבר השפיעה מאוד עליו ועל משפחתו, גרמה לו להימנע מלקחת חלק בפעילויות של בני גילו וממגע עם אנשים שמזכירים לו את האירוע. עקב כך הוא סובל מחוסר איזון בחייו, מרוכז כולו בהשתתפות בלימודים, נמנע מקיום של פעילויות פנאי והשתתפות חברתית. ניר מתמודד עם תגובות התנהגותיות ורגשיות המאפיינות פוסט-טראומה: תחושת כבדות לגבי העתיד, קשיים בשינה, הוא מתוח ומכוון לתגובה מידית, רגיש לרעשים וקולות בלתי-צפויים. הוא סובל מתחושת כאב סביב הראש והצוואר בעקבות הפגיעה העצבית שספג ואינו יכול לשבת באותה תנוחה לאורך זמן. ניר מרגיש שבעבר היה יותר אדפטיבי מבחינה חברתית. הוא פיתח דפוס ההתנהגות במצבי משבר הכולל התכנסות בתוך עצמו המלווה במחשבות שליליות ותחושה של ערך עצמי ירוד. ניכר כי הוא נמצא בסיכון של אפשרות להיכנס למעגל בלתי-מסתגל וזקוק לריפוי בעיסוק כדי להעריך שמירת התנהגות מאורגנת.

3. הצבת מטרות

כאמור, לאורך כל תקופת הליווי נעשה ”שיוט” בין השלבים השונים של המודל כפי שהוצגו לעיל. בתחילת הליווי, ניר הציב לעצמו מטרות שנבעו מהמצוקה הנפשית שבה היה נתון. באותה תקופה התקיים המשפט הפלילי של תוקפיו. ניר התאכזב מאוד ממערכת המשפט והיה בטוח שלא תהיה הרשעה. ניר דיבר על רצון לעזוב את הארץ ולעבור לחיות בחו”ל, והיה עסוק מאוד באידאליזציה של מדינות אחרות. הוא דיבר על רצון ”לבעוט” במערכת והצהיר שבכוונתו לקרוע את תעודת הזהות שלו בתוך אולם בית המשפט. דבריו זכו להתייחסות, ונעשה ניסיון להבין מה עומד מאחוריהם, לקלף את קליפות ההתגוננות ולהבין מה הצורך הפנימי שלו. ניר הביע אכזבה חמורה מהמערכות החברתיות בארץ, לרבות חינוך, משפט ורווחה, והביע רצון לחולל שינוי חברתי ולמגר את תופעת האלימות. הוא הצליח להציב לעצמו מטרת-על וחזון אישי עתידי: ”אני רוצה לעשות שינוי של המערכת. אני מרגיש שאפשר לעשות זאת רק מבפנים. הדרך שלי להילחם לטובת החברה היא להביא את עצמי לתפקיד בעל השפעה. אני אלמד משפטים, אני אהיה בסוף שופט [...] אני אדאג לקרבנות [...] יום יבוא ואת תשמעי עלי”.

4. בניית תכנית פעולה

לאחר ניסוח החזון, ניתן היה לבנות תכנית פעולה בעלת מטרות ספציפיות, מדידות, בנות-השגה, רלוונטיות ומוגדרות בזמן (smart¹⁰⁸) שיקדמו את ניר לעבר החזון. התהליך התמקד

P.W. BURGESS, N. ALDERMAN, H. EMSLIE, J.J. EVANS & B.A WILSON, BEHAVIORAL ASSESSMENT OF THE DYSEXECUTIVE SYNDROME (Bury St. Edmunds ed.1996) 106

Z. Solomon, D. Horesh, T. Ein-Dor & A. Ohry, *Predictors of PTSD Trajectories Following Captivity: A 35-Year Longitudinal Study*, 199 PSYCHIATRY RESEARCH 188 (2012) 107

בכמה תחומים משמעותיים עבורו: חברה, לימודים וצבא. כמה פעולות אשר היו תוצאתה של תכנית ושל הקשר בין הסיוע המשפטי לתפקודי יפורטו מיד.

5. הקשר בין המישור המשפטי לטיפולי-תפקודי – יישום התכנית

הפרויקט המתואר כאן התבצע בשיתוף פעולה מתמיד בין עורך הדין אשר ייצג את ניר, לבין המרפאה בעיסוק. כדברי עורך הדין: "ביקשתי ממנה להכין אותו, לקבל מידע שאני לא בטוח שאני מצליח להבין ממנו בעצמי/לברר עניין מסוים שלא עלה בתקשורת ביניהם... הקשר השוטף ביני ובין המרפאה בעיסוק תרם מאוד ליכולת שלי להבין את המסוגלות של ניר ואת המוכנות שלו לקראת הבאות, אם מסוגל להעיד, אם עלול להיגרם לו נזק אם יעיד, וכן לניר, שכן בעזרת הקשר הרגשי-שיקומי שלו עם המטפלת יכולתי לקבל מידע רב משמעות ועשיר יותר לגבינו מאשר בתקשורת הישירה שביני בינו".¹⁰⁹ במקביל, עורך הדין הסביר למרפאה בעיסוק על כל שלב בהליך וכל אפשרות פעולה.

השליבים הבאים התנהלו לאור ייעוץ כפול זה. בהתאם לרצונו של ניר, הוגשה בקשה חוזרת להתיר את נוכחותו. בקשה זו נתמכה במכתב מהפסיכולוג אשר טיפל בו ושכתב כי בטיפול הפסיכולוגי ניר התמקד בצורך שלו לראות את הצדק בפעולה, כחלק מתהליך הריפוי. למחרת הגשת הבקשה, הודיעו הסנגורים שהנאשמים החליטו להודות במסגרת הסדר טיעון בכתב האישום, בשינוי מינורי.

בית המשפט לא קיבל החלטה בבקשה בשלב זה, אבל התיר את נוכחות אמו של ניר בדיון שבו הודו הנאשמים.

בדיון הבא, שבו אמורים היו להישמע הטיעונים לעונש (אולם נדחו), סירב בית המשפט להתיר את נוכחותו של ניר ואף הרחיק אותו ואת עורך דינו מן האולם. הפעם לא נשאר ניר לבדו להתמודד עם ההדרה, אלא לווה. לאחר מכן שוב פנה עורך הדין המלווה לבית המשפט בבקשה נוספת לנוכחות והפעם בית המשפט קיבל הבקשה.

מאחר שהנאשמים הודו, אם כי לאחר ניהול הוכחות, נשאר שלב גזר הדין. גם כאן הוכיח הסיוע הכפול את ערכו, כאשר, לבקשתו של עורך הדין ויחד אתו הכינה המטפלת את ניר לגזר הדין המקל הצפוי. כן הכינה אותו לדיון הטיעונים לעונש. הטיעונים לעונש מהווים שלב חשוב במיצוי זכויותיהם של נפגעי עברות, שלב שבו הנפגע מוכר משפטית כמי שנפגע בידי הנאשם ויכול להשתתף בצורה מסוימת בהליך.¹¹⁰ ראשית, בסיוע המרפאה בעיסוק החליט ניר שהוא אינו רוצה להעיד כעד לעונש. הוחלט בהתייעצויות משולשות שאמו של ניר תעיד לעונש, נוסף

108 SMART: דרך לניסוח מטרות מדידות על פי ראשי התיבות הבאים: Specific, Measurable, Available, Relevant, Time bounded.

109 תכתובת פנימית השמורה בידי המחברות.

110 פוגץ, לעיל ה"ש 18, פרקים ג, ה. מאחר שמדובר היה בקטין נערך בעניינו, לבקשת עורך דינו, גם תסקיר נפגע, בהתאם לס' 187 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982, ס"ח 1043. הבאת עדים היא אמנם פרוגרטיבה של הצדדים להליך אולם לעתים נענית התביעה לבקשת הנפגע החפץ בכך ומזמנת אותו כעד לעונש. כמו כן, כיום נפסקים לא אחת פיצויים לנפגע ברכיבי גזר הדין. שם, פרק ו.

“וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

על תסקיר אשר התבקש בעניינו והוגש. ביום הדיון עצמו אמו אמנם העידה, וניר ביקש להוסיף דברים. בית המשפט אפשר זאת. כשדיבר בדיון, ניכר היה שהדברים שאמר היו מגובשים מבחינתו, מדויקים, מכווננים, תוצאה של התהליך שעבר. חשוב לא פחות מכך, ניר דיווח שגור הדין המקל התגמד לעומת תחושת ההשתתפות שלו בהליך. עיקר דבריו של ניר היה: “מה אתי? לתוקפים יש סיוע, עובדות סוציאליות וכולם דואגים להם, לאן יתגייסו? אם יתגייסו? אף אחד לא שואל מה קורה אתי. גם לי היו חלומות”.¹¹¹ דבריו אלה מחזקים את מחקרם Kilpatrick & Otto, אשר מצאו כי נפגעים אשר חשבו כי הנאשמים קיבלו יחס טוב מהם, סבלו במיוחד מרמות גבוהות של מצוקה רגשית.¹¹²

כדוגמה נוספת לתהליך, חיצונית להליך הפלילי, נביא מטרה אחת מבין מכלול של תחומי חיים שבהם ניר התקדם. מהבחינה החברתית הוא רצה לקחת חלק ביצירת שינוי בחברה והבאת נושא האלימות בקרב בני נוער לדיון ציבורי. ניר הרגיש שפעילות בתחום זה יכולה להשפיע על בנייה מחודשת של הביטחון העצמי שלו ועל החזרת השליטה על חייו – הפיכה, לדבריו, מ“קרבן” ל“לוחם”. לצורך זה הגדיר לעצמו מטרה של חשיפת הסיפור הפרטי שלו באמצעי התקשורת. סביב מטרה זו נבנתה תכנית פעולה, והמרפאה בעיסוק סייעה בצד התפקודי-רגשי. המרפאה בעיסוק וניר ניתחו את הדרישות לצורך פעילות של חשיפה, העריכו את המשאבים והחסמים שיכולים להיות לו בדרך, והתייעצו עם עורך הדין ועם איש מקצועות התקשורת. יעדים ברורים לצורך הנעת התהליך הוגדרו. נעשתה עבודה על מיומנויות תקשורת, סגור עצמי ואופן העברת מסרים. עורך הדין עזר גם בגיבוש התכנים אשר יעברו בתקשורת. בסופו של התהליך פורסם סיפורו האישי של ניר במקומון ועורר דיון בתקשורת שהחל בגלי צה”ל ובתכנית הבוקר של ערוץ 2, שבהם השתתף, והמשיך בכתבות המשך בגלי צה”ל על ענישת עברייני נוער. ניר השקיע בחשיפה משאבים רגשיים וזמן. היה צורך להמשיך ולברוק מה התועלת ומה המחירים שהוא משלם, לעזור לו בהצבת גבולות, לאפשר לו לגיטימציה לא לענות על כל השאלות. עוד עלה צורך לבדוק את ההשלכות של החשיפה מול חבריו לספסל הלימודים. עורך הדין שייצג אותו דאג לכך שהחשיפה לא תהיה מלאה ותאפשר לניר מידה של שליטה.

נציין כי החפיפה בין המישור המשפטי לטיפולי לא הייתה מלאה, שכן במישור הטיפולי המשיכו פגישות הליווי בזמן יישום התכנית שנקבעה, גם כאשר לא היה צורך ביעוץ משפטי. ניר נשאר בקשר עם עורך הדין שליווה אותו והתייעץ איתו גם כאשר, מאוחר יותר, עלו קשיים בעניין גיוסו לצה”ל. לליווי של המרפאה בעיסוק הייתה חשיבות לעורכי הדין גם כאן, כדי להבין אם נכון לסייע לו להתגייס לשירות קרבי, בשל הטראומה שחוה, ולאור המסוגלות שלו לעמוד בקשיים.

6. בקרה

החיים של ניר הם דינמיים, הוא חווה שינויים רבים בטווח זמן קצר. במהלך ההתערבות ניר דבק במטרות שהציב לעצמו. לאחר תקופה ארוכה שבה העסיק את עצמו אך ורק בלימודים

111 תכתובת פנימית השמורה בידי המחברות.
112 Kilpatrick & Otto, לעיל ה”ש 31, בעמ’ 15.

ונמנע מפעילויות אחרות, החל להשתתף בקורס הכנה לצה"ל, לקחת חלק פעיל בקבוצת צעירים ביישוב שלו ולצאת לבלות עם חברים. במקביל פעל לשיפור ציוני הבגרות שלו. בחופשות מהלימודים החל לעבוד במפעל שנמצא לא רחוק מאזור מגוריו. במקביל לעבודה התנדב לסייע בהקמת גינה אקולוגית עבור ילדים עם צרכים מיוחדים. כל השתתפות בפעילות הולידה מערך חדש של מטרות שניר הציב לעצמו. התכנית השתנתה עם השינויים שחלו בו. התוצר החשוב ביותר של ההתערבות היה היכולת לעורר מחדש את התקווה, יכולתו להסתכל קדימה באופטימיות וחיוביות למרות החוויה הטראומטית שעבר.

7. סיכום המקרה המתואר

הליוי הכפול שקיבל ניר, משפטי ותפקודי, השיג את מטרות הפרויקט כפי שתוארו במאמר זה. ניר, אשר נפגע קודם לכן על ידי מערכת המשפט, קיבל הזדמנות לשיפור חוויותיו ממערכת זו ולבנות זהות שאינה רק קרבנית. במקביל, הסיוע תרם לרווחתו האישית הכללית. התהליך שעבר ניר, תחילתו ברצון להתנתק, לזרוק את תעודת הזהות ולא להתגייס, וסופו ברצון להיות מעורב, להיות פעיל ולשנות, להתגייס לצבא, "להיות שופט" ולהשפיע. העבודה המשותפת עם עורכי הדין סייעה להתאים את ציפיותיו של הנפגע למציאות המשפטית ולהתוות לו תכנית פעולה ראלית ובעלת ערך ממשי עבורו.

ח. מסקנות

הצגת המקרה אשר הובא לעיל מעידה על יכולתו של המודל המוצע למלא את עקרונות המשפט הטיפולי והוויקטימולוגיה החיובית, כפי שתוארו לעיל, ובכך לקיים את מטרתו של פרויקט זה ולהציע את חשיבותו כתוספת לכלל הדרכים המתפתחות לסיוע לנפגעי עברה. עבור הנפגע המדובר, ניר, הופחת הסיכוי לקרבנות משנית ואף ניתן לדבר על שגשוג וצמיחה אישית שלו בעקבות התהליך שעבר. בתחילת התהליך ניתן לראות בחייו של ניר בעקבות הפגיעה את חוזקם של הווקטורים השליליים שמזהה הוויקטימולוגיה החיובית. אלה כוללים את הדרתו המתבטאת בתחושת הניתוק שלו, תלות ותחושת חוסר אונים. בסופו של התהליך הפכו אלה לווקטורים חיוביים, כאשר ניר דיווח על תחושת שייכות גדולה יותר לא רק בהכללתו בהליך המשפטי, אלא שייכות לקהילתו הקרובה ולחברה הישראלית. מעשיו, לרבות העלאת הפגיעה בו לדיון ציבורי, מעידים גם הם על התקרבות לקהילה וכן על תחושת עצמאות. התהליך כולו מעיד על העצמתו.

יתרה מכך, ערכו של המודל המוצע כסיוע סינרגטי הודגם כאן במלואו. עבודתם של עורך הדין והמרפאה בעיסוק נעשתה בתיאום מלא ויידוע הדדי, וגם הנפגע וגם אנשי המקצוע עצמם, יצאו נשכרים מכך. דבריו של עורך הדין, כפי שהובאו לעיל, מדגישים את האפשרות אשר המודל פותח להתאמת הסיוע המשפטי לנפגע הספציפי בכל נקודת זמן נתונה, בהתאם לעקרונות המשפט הטיפולי.

במאמר זה הצענו אך הצגה ראשונית של המודל ואוכלוסייה ייחודית זו, אך שאלות רבות יצטרכו לקבל מענה מחקרי בעתיד. כך, למשל, תידרשנה התאמות של המודל לנסיבות שונות,

“וכשאגדל, אני מקווה להשפיע כמוכם” – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית

דוגמת גיל הנפגע או טיב העברה שממנה נפגע. במאמר התייחסנו ל“עברות חמורות” בכלליות, אולם יש לבחון למשל השלכות שונות על משפחות נפגעי עברות המתה לעומת נפגעי עברות אלימות אחרים.¹¹³ יש צורך בהמשך ביסוס ופיתוח מודלים נוספים אשר ימסדו את הקשר ההכרחי בין סיוע משפטי לנפגעי עברות לבין רכיבי התערבות משלימים וחיוניים וכן מחקרים בדבר השלכותיהן של סינרגיות אלה על מצבם הסובייקטיבי של הנפגעים.

המלצות נוספות אשר עולות מניסיונו המתואר כאן נוגעות לצורך להנגיש תובנות טיפוליות לעורכי דין העוסקים במשפטנות טיפולית ולהרחיב את ההכשרות לאנשי מקצוע שונים במערכת אכיפת החוק.¹¹⁴ מערכת המשפט מכירה כבר כיום בהשלכות האפשריות של פעולתה על נפגע העברה, לרבות בפגיעה המשנית העלולה להיגרם לו, והצעתנו זו מצטרפת לגוף הידע הגדל והולך בדבר אמצעים למזעור פגיעה זו, אולם ייתכן שיש צורך גם בפיתוח מודעות לקשיים העלולים להיגרם אצל אנשי מערכת המשפט עצמם ודרכי ההתמודדות עם כך.¹¹⁵ העמקת הידע במערכת יכול שתיעשה כחלק מתכנית לימודים או במסגרת הכשרות ייעודיות, ונראה כי צורך זה עולה, לא רק מה“לקוחות”, נפגעי העברה, אלא גם משורות עורכי הדין עצמם. במקביל, יש צורך להנגיש את מערכת המשפט לאנשי טיפול המטפלים בנפגעי עברה.

ט. סיכום

ברקע מאמר זה נמצאת ההכרה הגוברת בשנים האחרונות ביכולתה של מערכת המשפט הפלילי לתרום לרווחת נפגעים או לחלופין, לפגוע בהם פגיעה קשה. סיוע משפטי לנפגעים מוכר זה מכבר כרכיב חשוב במערכת תומכת-נפגעים וכך גם טיפול נפשי, אולם מחקר מועט עוסק בשיפור תפקודם כרכיב חיובי אפשרי בשלב שבו הם מתמודדים לא רק עם פגיעתם, אלא גם עם מערכת המשפט, או בשילוב בין סוגי סיוע שונים. יתר על כן, אין מחקר בתחום השילוב בין סיוע משפטי לסיוע תפקודי בחיי יומיום בעזרת כלי הריפוי בעיסוק.

במאמר זה הצגנו שילוב אפשרי בין סיוע משפטי לבין טיפול ריפוי בעיסוק, משפר תפקוד נפגעי עברה. הטיפול נסמך על מודל חדשני בריפוי בעיסוק, המתבסס על מודלים קיימים, ואשר פותח עבור פרויקט זה ואוכלוסיית נפגעי עברה המקבלת שירות ממרכז נגה. זהו מודל רווחה אישית תפקודית-יישומית Occupational Well-Being Model, המיועד לביצוע בסביבה קהילתית שאיננה טיפולית. מטרת הפרויקט היא לשפר את בריאות האדם – במקרה זה, נפגע עברה – את

113 דוגמה להתייחסות שונה של התערבויות טיפוליות בנוגע למשפחות נפגעי עברות המתה ראו הפרק המיוחד להם בתוך MILLER, לעיל ה"ש 59, בעמ' 143–182.

114 לדיון בחשיבות הכשרות שופטים בנושא אלימות במשפחה ועברות מין ראו פרוטוקול ישיבה מס' 110 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה-19 (10.11.2014), זמין ב: fs.knesset.gov.il/19/Committees/19_ptv_303578.doc

115 כך למשל נלמד מתוך חוות דעת מקצועית על הפגיעה העלולה להיגרם לנפגעת עברת מין בעקבות החלטה שיפוטית: בג"ץ 6067/11 הפצ"ר נ' הוועדה הצבאית לעיון בעונש (פורסם בנבו, 2.2.2012). לקשייהם המיוחדים של אנשי טיפול המטפלים בנפגעי עברה ראו MILLER, לעיל ה"ש 59, בעמ' 311–327.

עברה – את רווחתו האישית ואת איכות חייו. נפגעי העברה, בעקבות הטראומה שעברו, חשים פגיעה באיכות החיים. התערבות על פי שלבי המודל יכולה להוביל לשיפור בביצוע העיסוקי ובהשתתפות, כפי שהומחש בתיאור המקרה. שילוב הסיוע המשפטי עם הטיפול התפקודי מאפשר להתאים את ההתנהלות לנפגע האינדיבידואלי על צרכיו, רצונותיו ויכולותיו. בכך מקיים המודל את עקרונות התאוריות החיוביות דוגמת משפט טיפולי וויקטימולוגיה חיובית, עוזר לשיפור תחושת חוסר האונים של הנפגע ומביאו אף להעצמה. עוד מקדם התהליך את הכללתו של הנפגע במערכת המשפט ובקהילה בכללותה. חלק מהותי משיפור רווחת הנפגע, כאמור, הוא בכפל הסיוע שהוא מקבל – משפטי ותפקודי – ובסינרגיה בין השניים. לצורך כך נדרשת גם הכשרה בסיסית של עורכי הדין על מנת שיבינו את תהליך הטיפול ויוכלו לנצל אותו לכוונון הסיוע שהם עצמם נותנים לנפגעים והעשרתו.

תיאור מקרהו של ניר, שהוא דוגמה מייצגת אחת בלבד ליישום המודל, הראה בבירור את המעבר עבור נפגע עברה שוללת כוח מחוויית שליליות במערכת המשפט להתנסות חיובית המאפשרת אף צמיחה אישית. ניתן אף לדבר על שגשוג, הבא לידי ביטוי במעבר מפגיעתו של ניר בידי מערכת המשפט לרצונו לתרום לחברה. עוד בולטת בחירתו ליזום חשיפה תקשורתית על מנת לספר את סיפורו ולהעביר מסר כללי לקהילה בדבר נפגעי עברה ומקומם במערכת המשפט. בחירה זו, אשר לוותה הן בידי המרפאה בעיסוק והן בידי עורך הדין, אפשרה לו מימוש תכנית אישית, העברת מסרים וקשר עם הקהילה. דוגמה אחת זו עומדת בניגוד חריף לסיפוריהם של נפגעי עברות אשר לא זכו לסיוע כלשהו וחוו אף פגיעה נוספת על הפגיעה בידי מערכת המשפט – מהתקשורת.¹¹⁶ לנפגעים אלה ולניר משותפת תחושת ההשתקה בבית המשפט ותיעול הצורך להתבטא אל עבר השדה התקשורתי.¹¹⁷ במקרהו של ניר, הסיוע הכפול אשר קיבל, אפשר לו הן להתבטא, לפחות במידת מה, בהליך המשפטי, הן להוציא את סיפורו, בדרך שבה בחר לעשות זאת, מתוך שליטה ועמדת כוח והן להתמודד עם היבטים אחרים של חייו אשר נפגעו בעקבות הפגיעה הפלילית. הווקטורים שעליהם עמדנו בתחילת המאמר, הלקוחים מתחום הוויקטימולוגיה החיובית, עברו כולם, עבור הנפגע, מהצד השלילי לצד החיובי. הנפגע המודר מההליך ומהחברה עבר תהליך של התקרבות ושל הכללה. מתחושות קשות של חוסר אונים ושל תלות הוא עבר תהליך של פיתוח עצמאות וחוזק.

חשיבותו של מאמר זה גם בהקשר הרחב יותר, בתרומתו להכרה הגוברת בכך שצורכי נפגעי עברות הם מורכבים ואינם פתירים על ידי סיוע מסוג אחד בלבד, בין משפטי, נפשי או תפקודי. ראייתו של כל נפגע כעולם בפני עצמו דורשת התאמה וכוונון מדויקים של הסיוע לצרכיו שלו ותפיסת ההליך המשפטי כהוליסטי מחייבת התייחסות גם להשלכותיו הרחבות יותר על חיי המעורבים, לרבות ההשלכות הנפשיות והתפקודיות. בהתאם, פיתוחו של מודל סיוע נוסף על הקיימים, כפי שעשינו כאן, סינרגטי, נועד להרחיב את מגוון אפשרויות הסיוע הקיימות, תוך חיזוק הקשר בין משפט לטיפול.

116 Pugach, Ronel & Peleg, לעיל ה"ש 14.

117 שם. לעניין ההשתקה חשובה הכרתו המוקדמת של כריסטי בחשיבות ההתבטאות עבור הנפגע; Christie, לעיל ה"ש 4.